

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ЮРЕВИЧ ЮЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

Допускається до захисту:

в.о. завідувача кафедри загальної

та соціальної психології, к. психол. н., доцент

_____ Н. Д. Корольова

« _____ » _____ 2025 р.

**АКЦЕНТУАЦІЇ ХАРАКТЕРУ ЯК ЧИННИКИ ПРОЯВУ ВІКТИМНОЇ
ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ**

Спеціальність 053 Психологія

Кваліфікаційна (бакалаврська) робота

Керівник:

Гресько І. М., асист. кафедри кризової
та клінічної психології

Консультант: Корольова Н. Д.,

к.психол. н., доц., доц. кафедри загальної
та соціальної психології

Оцінка: _____ / _____ / _____

(бали/за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК: _____

(підпис)

Вінниця – 2025

АНОТАЦІЯ

Юревич Ю. В. Акцентуації характеру як чинники прояву віктимної поведінки особистості. Спеціальність 053 «Психологія», Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2025.

У бакалаврській роботі розглянуто проблему взаємозв'язку між акцентуаціями характеру та схильністю до віктимної поведінки. У межах роботи було проведено емпіричне дослідження взаємозв'язку між типами акцентуацій характеру, рівнем самооцінки та локусом контролю.

Статистичний аналіз частково підтвердив гіпотезу про наявність статистично значущого зв'язку між окремими типами акцентуацій (зокрема, емотивним, гіпертимним та екзальтованим) та підвищеною схильністю до віктимної поведінки. Водночас, дослідження не виявило статистично значущого зв'язку між названими типами акцентуацій, низькою самооцінкою та внутрішнім локусом контролю. Отримані результати можуть бути корисними у практиці психологічного консультування та профілактики віктимної поведінки.

Ключові слова: акцентуації характеру, віктимна поведінка, локус контролю, самооцінка, психологічні чинники, типологія особистості.

Містить 1 табл., 2 рис., 3 дод., бібліограф. 45 найм.

ABSTRACT

Yurevych Y. V. Character accentuations as factors of manifestation of victimized behavior of personality. Specialty 053 «Psychology», Vasyl` Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2025.

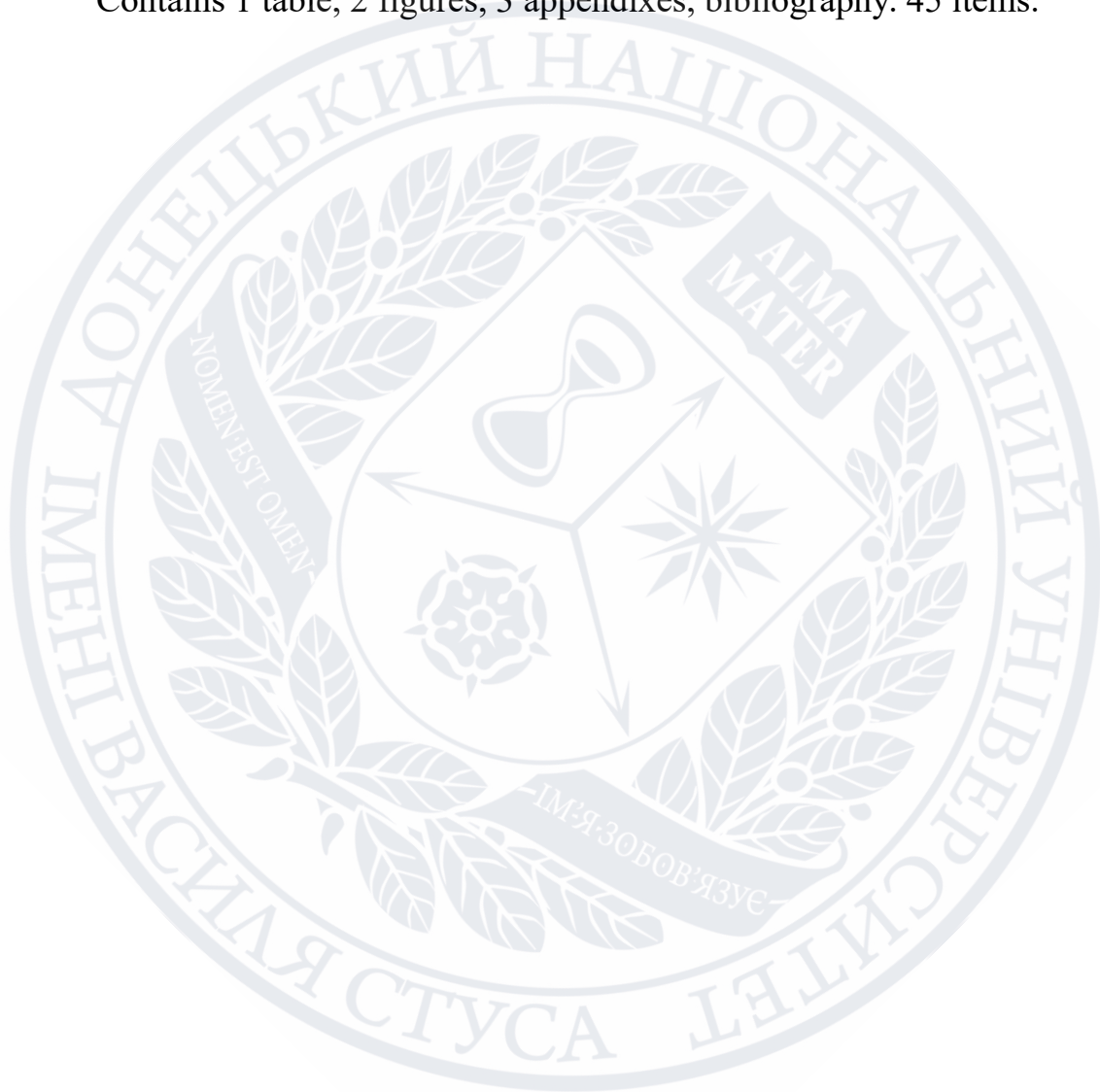
The bachelor's thesis deals with the problem of the relationship between character accentuations and the tendency to victimization behavior. The empirical research of the relationship between the types of personality accentuation, self-esteem, and locus of control was conducted.

The statistical analysis partially confirmed the hypothesis that there is a statistically significant relationship between certain types of accentuation (in particular, emotional, hyperthymic, and exalted) and an increased tendency to victimization. At

the same time, the study did not find a statistically significant relationship between these types of accentuation, low self-esteem, and internal locus of control. The obtained results can be useful in the practice of psychological counseling and prevention of victim behavior.

Keywords: character accentuation, victim behavior, locus of control, self-esteem, psychological factors, personality typology.

Contains 1 table, 2 figures, 3 appendixes, bibliography. 45 items.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ ЯК ЧИННИКІВ ПРОЯВУ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ.....	8
1.1. Поняття та класифікація акцентуацій характеру.....	8
1.2. Віктимна поведінка особистості: сутність, типологія та психологічні механізми.....	12
1.3. Взаємозв'язок типів акцентуацій характеру з проявами віктимної поведінки.....	18
Висновки до розділу 1.....	24
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ ЯК ЧИННИКІВ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	26
2.1. Методологія дослідження: обґрунтування вибірки, методи збору та обробки даних.....	26
2.2. Аналіз результатів: вплив різних типів акцентуацій характеру на рівні віктимної поведінки.....	30
Висновки до розділу 2.....	37
РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЙНО-ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ ЩОДО ЗМЕНШЕННЯ ПРОЯВІВ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ, ОБУМОВЛЕНОЇ АКЦЕНТУАЦІЯМИ ХАРАКТЕРУ.....	38
3.1. Розробка програми психокорекції акцентуацій характеру.....	38
3.2. Рекомендації з превенції віктимної поведінки в підлітковому та юнацькому віці.....	41
Висновки до розділу 3.....	42
ВИСНОВКИ.....	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	45
ДОДАТКИ.....	50

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасному суспільстві проблема віктимної поведінки набуває дедалі більшої актуальності, оскільки пов'язана з міжособистісною взаємодією, психологічною безпекою особистості, а також із соціальними ризиками. Одним із внутрішніх чинників, що зумовлюють схильність до віктимності, є акцентуації характеру – яскраво виражені риси, які, хоч і залишаються у межах норми, можуть істотно впливати на поведінкові реакції особи у стресових або конфліктних ситуаціях. Попри значний науковий інтерес до вивчення як акцентуацій характеру, так і віктимної поведінки окремо, проблема взаємозв'язку між цими двома явищами недостатньо розроблена в сучасній психологічній науці. Брак системних досліджень, присвячених цій тематиці, обумовлює необхідність подальшого аналізу психологічних особливостей осіб з різними типами акцентуацій та виявлення їхньої схильності до віктимної поведінки.

Актуальність теми зумовлена також зростанням попиту на психологічну допомогу та профілактичну роботу в освітньому, соціальному та клінічному середовищах. Розуміння того, які риси характеру можуть виступати предикторами віктимності, сприятиме більш ефективному виявленню груп ризику та розробці психопрофілактичних програм.

Мета: виявлення та аналіз зв'язку між акцентуаціями характеру та схильністю до віктимної поведінки.

Об'єкт: віктимна поведінка особистості.

Предмет дослідження: акцентуації характеру як чинники прояву віктимної поведінки особистості.

Гіпотеза: існує статистично значимий зв'язок між певними типами акцентуацій характеру та підвищеною схильністю до віктимної поведінки.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати поняття акцентуацій характеру, їх класифікації та особливості прояву.

2. Визначити сутність, типи та психологічні механізми віктимної поведінки особистості.
3. Дослідити можливий взаємозв'язок між окремими типами акцентуацій характеру та схильністю до віктимної поведінки.
4. Проаналізувати емпіричні результати та визначити вплив різних типів акцентуацій характеру на рівень віктимної поведінки.
5. Запропонувати психокорекційні та профілактичні заходи щодо зменшення віктимної поведінки, обумовленої акцентуаціями характеру.

Для досягнення мети та перевірки висунутої гіпотези були використані наступні **методи**:

1. теоретичні (аналіз психологічної літератури по темі дослідження, системно-структурний метод, порівняльний метод, узагальнення теоретичних та експериментальних даних);
2. емпіричні (спостереження, анкетування, контент-аналіз, стандартизовані опитувальники);
3. статистичні (метод описової та математичної статистики).

Для вирішення завдань дослідження було використано наступний комплекс психодіагностичних методів та методик: «Методика діагностика самооцінки Дембо-Рубінштейн», «Шкала локусу контролю Дж. Роттера», «Методика дослідження акцентуації характеру (Х. Шмішек), авторська анкета «Особисті кордони».

Теоретична та практична значущість дослідження проведеного дослідження полягає в можливості використання отриманих результатів для вдосконалення психологічної практики та профілактики віктимної поведінки. Знання про взаємозв'язок між акцентуаціями характеру та схильністю до віктимності дозволяють більш точно визначати індивідуальні ризики виникнення віктимної поведінки серед різних категорій населення.

Розроблена програма психокорекції акцентуацій характеру та рекомендації з превенції віктимної поведінки можуть допомогти фахівцям по роботі з молоддю сприяти зменшенню проявів віктимної поведінки серед людей з певними

акцентуаціями характеру, зокрема в освітніх установах, соціальних службах і організаціях підтримки жертв насильства.

Отримані результати можуть бути використані психологами в процесі консультування для ідентифікації особистісних особливостей, які сприяють віктимності, що дозволить точніше коригувати роботу, спрямовану на зменшення схильності клієнтів до жертвування своїми інтересами та потребами в різних соціальних ситуаціях.

Апробація результатів. Основні результати дослідження були опубліковані у наступних збірниках науково-практичних конференцій:

- 1) Юревич Ю. В. Акцентуації характеру як чинники прояву віктимної поведінки особистості. Інноваційні тенденції сьогодення в сфері природничих, гуманітарних та точних наук: збірник наукових праць з матеріалами VI Міжнародної наукової конференції, м. Львів, 7 березня, 2025 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2025. С. 254-257.
- 2) Юревич Ю. В. Віктимність особистості як проблема сучасності. Експериментальні та теоретичні дослідження в контексті сучасної науки: матеріали VIII Всеукраїнської студентської наукової конференції, м. Львів, 18 квітня, 2025 рік / ГО «Молодіжна наукова ліга». Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп», 2025. С. 214-216.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних посилань, який складається з 45 найменування. У тексті міститься 1 таблиця та 2 рисунка.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ ЯК ЧИННИКІВ ПРОЯВУ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Поняття та класифікація акцентуацій характеру

Дослідженням акцентуацій займалися Е. Фромм, Е. Шелдон, А. Шострем, Е. Кречмером та ін. На сьогодні питання про акцентуації характеру є актуальним у зв'язку з поширенням процесів дезадаптації до сучасних умов суспільства. Поняття «акцентуація» вперше ввів німецький психіатр і психолог, професор неврологічної клініки Берлінського університету Карл Леонгард. Ним була розроблена і описана класифікація акцентуацій особистості [28].

Праці багатьох психіатрів, що досліджували характер і акцентуації особистості, надали важливе розуміння того, як ці властивості впливають на поведінку людини. Зокрема, Е. Кречмер виділив два основні типи особистості – циклоїдний і шизоїдний, кожен з яких характеризується своїми специфічними рисами, що можуть проявлятися в емоційних реакціях та соціальній адаптації. П. Ганнушкін розробив класифікацію, в якій виокремив сім основних типів акцентуацій особистості, зокрема, такі, як астеничний, педантичний і гіпертимний, кожен з яких має свої особливості в поведінці і міжособистісних відносинах. Е. Лічко, у свою чергу, доповнив цю класифікацію, виокремивши одинадцять типів акцентуацій, серед яких виразно виділяються такі, як тривожний, гіпертимний і емоційно нестабільний типи, що мають прямий вплив на психологічну адаптацію особистості в різних соціальних ситуаціях [2, с. 3-8].

Науковець Гіппенрейтер також представив свою класифікацію, яка включає вісім типів, що підкреслюють різноманітність акцентуацій характеру та їхній вплив на особистісний розвиток. Згідно з дослідженнями, характер багато хто з психологів вважає не лише набором психологічних рис, а й конституційними властивостями особистості, що формуються в процесі

розвитку. Наприклад, К. Шелдон та Е. Кречмер вважали, що характер є результатом взаємодії генетичних передумов і соціального середовища, а також постійного виховання та взаємодії з оточуючим світом. За їхньою теорією, через виховання і адаптацію до умов середовища, ці конституційні властивості формують цілісну особистість, яка здатна адаптуватися до різних соціальних контекстів і проявляти себе в суспільстві, іноді з особливими емоційними або поведінковими реакціями, що можуть бути характерними для того чи іншого типу [1].

Цікавою є типологія рис характеру, представлена у працях дослідниць І. Майєрс і К. Бріггс. Спираючись на теорію К. Юнга, вони створили власну класифікацію, додавши до основних чотирьох психічних функцій ще поняття можливого способу реалізації прийнятих рішень. Зазначена типологія налічує 16 типів поєднання рис характеру, які можна вважати акцентованими, і дає можливість визначитись в індивідуальних перевагах [22].

Акцентуація характеру, за визначенням К. Леонгарда та інших психологів, є порушенням гармонії розвитку особистості, коли окремі риси характеру виражені надмірно і домінують у поведінці. Це призводить до підвищеної вразливості людини до певних впливів, що в свою чергу ускладнює її адаптацію в специфічних ситуаціях. Такі акцентуації характеру можуть спричиняти труднощі в міжособистісних взаємодіях, оскільки окремі емоційні або поведінкові реакції набувають яскравої виразності [27]. За різними дослідженнями, від 20 до 50% людей мають яскраво виражені акцентуації, які в певних ситуаціях можуть призводити до стресових реакцій, конфліктів або нервових вибухів. Це зумовлює важливість розуміння і корекції таких рис, адже вони значною мірою визначають емоційну реактивність людини, її стосунки з іншими людьми та ефективність адаптації в різних соціальних контекстах.

Він змалював акцентуації як риси вдачі, котрі не виходять за рамки норми, але за певних умов здатні загострюватися. Найчастіше ці вияви трапляються в підлітковому та ранньому юнацькому віці, коли вдача тільки формується. Здебільшого з часом такі риси стають менш вираженими. Водночас саме

підлітковий період є критичним для подальшого особистісного становлення, впливаючи не тільки на вибір професійного шляху, а й на майбутню адаптацію в соціумі. Тип акцентуації дає змогу виявити потенційно слабкі сторони особистості, що може бути корисним для профілактики кризових чи травмуючих ситуацій [32]. У своїй класифікації Леонгард визначив декілька типів акцентуацій характеру, як от: емоційний, гіпертимний, афективно-екзальтований, дистимічний, застрягаючий, циклотимічний та тривожний. Ці типи були впроваджені до опитувальника Леонгарда–Шмішека, котрий застосовується для діагностики акцентуацій особистості. Цей підхід дозволяє глибше розуміти індивідуальні особливості особистості та їхній вплив на поведінку, що є важливим для психологічної діагностики та профілактики.

Інший спосіб класифікації акцентуацій був запропонований А. Є. Личком у 1977 році, взявши за основу класифікацію психопатій, розроблену П. Б. Ганушкіним. За Личком, акцентуації сприймаються як тимчасові особливості характеру, які з часом здатні зникати або, навпаки, перетворюватися на більш сталі психічні порушення. У прояві акцентуацій характеру виділяють два рівні вираження: виражену та приховану акцентуацію характеру. Зокрема, виражена акцентуація визначається наявністю чітко виражених рис характеру певного типу. Натомість прихована акцентуація характеризується тим, що за звичайних обставин, риси певного типу вдачі виражені незначно або взагалі відсутні [29]. Однак за певних обставин (ознаки цього типу проявляються надзвичайно яскраво. Механізм активації акцентованих ознак тотожний помітній акцентуації.

Варто зазначити, що прийнятий поділ акцентуацій характеру з точки зору ступеня вираження на явні та приховані є доволі умовним і відносним, що зумовлено низкою причин: по-перше, на сьогодні не існує надійного профільного інструменту, який дозволяв би точно діагностувати схильність людини до тієї чи іншої форми акцентуації – хоча в деяких тестах і робилися спроби зафіксувати максимальні значення за шкалами для виявлення явної акцентуації, проте ні математичний, ні будь-який інший обґрунтований критерій для прихованої

акцентуації досі не був розроблений; по-друге, інтенсивність і характер спрямованості поведінкових реакцій, пов'язаних із явними чи прихованими акцентуаціями, мають індивідуально варіативний спектр психофізіологічних проявів, що ускладнює їхню типізацію; по-третє, надзвичайно складно діагностувати конкретний тип поєднання характерологічних акцентуацій, зокрема проміжні або амальгамні типи, оскільки на сучасному етапі розвитку психодіагностики ці можливості все ще обмежуються переважно методами спостереження та збору анамнестичних даних, що не забезпечує достатнього рівня об'єктивності та точності в оцінюванні характеру акцентуацій. Акцентуації можуть слугувати підґрунтям для тимчасових психічних порушень, таких як девіантна поведінка, емоційні зриви чи невротичні реакції. Крім того, під впливом зовнішнього середовища або вроджених факторів можливе трансформування одного типу акцентуації в інший.

У своїй класифікації акцентуацій характеру А. Є. Личко виокремлює низку типів, кожен із яких має свої особливості прояву, що найяскравіше виявляються в підлітковому віці, зокрема гіпертимний тип відзначається надмірною активністю, жвавістю, комунікабельністю та оптимізмом, при цьому такі підлітки зазвичай легко навчаються, мають гарну пам'ять, однак схильні до конфліктів, прагнення до лідерства, незалежності та переважно перебувають у піднесеному настрої, хоча з віком у них можлива трансформація у циклоїдний тип, який, у свою чергу, характеризується змінами фаз настрою – від піднесеного до пригніченого, коли в періоди спаду домінують втома, байдужість до звичних справ, схильність до песимізму, а самі фази змінюються досить швидко, особливо в поєднанні з емоційною лабільністю, що є визначальною рисою лабільного типу, для якого характерна часта й різка зміна настрою під впливом навіть незначних обставин, що своєю чергою впливає на активність, апетит, сон і спілкування з оточенням; астеноневротичний тип вирізняється підвищеною втомлюваністю, дратівливістю, схильністю до іпохондричних настроїв, а також ранніми проявами тривожності, порушеннями сну й апетиту ще в дитинстві, у той час як сензитивний тип виявляє себе через високу вразливість, сором'язливість [7, с.

132-139], схильність уникати ризику й новизни, прагнучи до самореалізації в сферах, де виникає внутрішня невпевненість, аби подолати власну тривогу; психоастенічний тип характеризується постійною нерішучістю, глибокою схильністю до самоаналізу, нав'язливими думками та страхами, а також сильною потребою у внутрішній впевненості й стабільності; шизоїдний тип виявляється у схильності до замкненості, самотності, обмеженості емоційної виразності, при цьому такі підлітки часто уникають гучних компаній, мають багатий внутрішній світ і нестандартні інтереси; епілептоїдний тип відзначається підвищеною педантичністю, схильністю до агресивних спалахів, ревнощами, бажанням контролю та жорсткістю, зацикленням на порядку й правилах, що визначає їхню поведінку; істероїдний тип прагне постійної уваги, вирізняється демонстративністю, театральністю, сильною залежністю від схвалення та похвали, а його успіхи часто обумовлені зовнішнім визнанням; нестійкий тип, навпаки, характеризується байдужістю до навчання й праці, надмірною тягою до розваг, нестабільністю інтересів та відсутністю самостійної мотивації, що зумовлює потребу в постійному контролі; конформний тип вирізняється сильним прагненням до підпорядкування груповим нормам, консерватизмом, уникненням власної думки й низькою критичністю, що робить таких підлітків вразливими до впливу оточення, а змішані типи, які також виділяє Личко, поділяються на проміжні – сформовані під впливом спадковості або життєвого досвіду – та амальгамні, які являють собою поєднання рис одного типу на тлі іншого і формуються поступово в процесі життєвого становлення [4, с. 164-175] .

1.2. Віктимна поведінка особистості: сутність, типологія та психологічні механізми

Термін «віктимна поведінка» не має чіткого та загальновизнаного визначення і часто зустрічається в науковій літературі як схильність особи до такої моделі поведінки, яка збільшує ймовірність того, що з нею будуть вчинені протиправні дії. Спочатку поняття «віктимізація» використовувалося в контексті

кримінального права та кримінології для опису процесів, які можуть призвести до того, що особа стане об'єктом насильства, шахрайства чи іншої агресії. Тобто, певні аспекти поведінки потенційної жертви можуть створювати сприятливі умови для посягань на неї, адже в таких випадках її власні дії або реакції можуть стати чинниками, що провокують або посилюють ризик ставання об'єктом злочинних дій [4].

Дослідження феномену віктимної поведінки стало актуальним у другій половині XIX століття, а офіційне визнання як окремої наукової дисципліни – віктимології – відбулося в 40-х роках XX століття, завдяки румунському науковцю Б. Мендельсону. Саме він запропонував розглядати вчення про віктимність як самостійну науку, відокремивши її від кримінології. Вивченням віктимологічних питань, зокрема віктимності та віктимної поведінки в Україні, займалися визначні фахівці: О. Джужа, А. Зелінський, І. Даньшин, В. Туляков, А. Закалюк, Л. Давиденко, Є. Моїсєєв, О. Литвинов, Б. Головкін та інші. Їхні дослідження сприяли глибокому аналізу цих феноменів, хоча й призвели до різноманітних інтерпретацій [5, с. 50-58].

Термін «жертва» має кілька різних трактувань, залежно від контексту, і може включати такі поняття, як жертва природних катастроф, жертва випадкових обставин, потенційна жертва або жертва насильницьких дій. В кожному з цих випадків мається на увазі людина, яка зазнала шкоди чи страждання в результаті зовнішніх впливів, будь то стихійне лихо, нещасний випадок чи насильницькі дії з боку інших осіб. Щодо віктимності, то В.Туляков визначає віктимність, як і будь-який інший вид девіацій, у співвіднесенні політичних, соціальних, економічних, демографічних та соціально-ролевих чинників, які спрямовують індивіда (чи соціальну групу) на задоволення власних потреб та безпечної поведінки в рамках заданих суспільством правил, норм і можливостей задоволення [6, с. 286-290].

Протягом тривалого часу віктимну поведінку вивчали переважно в контексті криміналістики, що відповідало вимогам соціальної практики. Однак згодом виникла потреба в більш системному підході до явищ, пов'язаних з

віктимною поведінкою, таких як віктимність, віктимізація, віктимна особистість та віктимологія. Це призвело до розвитку міждисциплінарного аналізу, який дозволяє розглядати віктимну поведінку і віктимність як соціально-психологічні феномени, що включають біопсихосоціальні та індивідуально-психологічні особливості [8]. Згідно з визначенням А. Шиліної, віктимність – це схильність особи до такої поведінки, що збільшує ймовірність того, що відбудеться злочин щодо неї. Вона формується через комплекс емоційно-особистісних характеристик, які сприяють дезадаптивному стилю реагування і можуть призводити до шкоди фізичному чи психічному здоров'ю особи.

Відомий японський віктимолог К. Міядзява у своїй концепції виокремлює два ключові види віктимності, один із яких – це загальна віктимність, яка виникає під впливом різноманітних зовнішніх та внутрішніх чинників, зокрема ролевих, соціальних і гендерних характеристик особистості. Такий тип віктимності формується не стільки як результат особистих особливостей індивіда, скільки внаслідок його включеності в певні соціальні структури та системи взаємодії. Соціальне середовище, у якому зростає та функціонує людина, значною мірою визначає її сприйнятливість до віктимогенних ситуацій: зайнята соціальна позиція, виконувана роль у колективі, професійна діяльність, рівень соціального захисту та статусу, а також стереотипні уявлення про поведінку осіб певної статі – усе це може створювати передумови для підвищення ризику стати жертвою. Наприклад, жінки або соціально вразливі категорії населення, залежно від культурних і соціальних норм, частіше зазнають певних форм насильства чи дискримінації, оскільки їхня рольова чи гендерна ідентичність у конкретних суспільних умовах може сприйматися як «дозвіл» на порушення їхніх прав або меж [1]. Таким чином, загальна віктимність постає як багатofакторне явище, тісно пов'язане з макросоціальними процесами, інституційними структурами та культурними установками, які формують умови, у яких особа може потрапити в ситуацію жертви незалежно від своїх намірів чи дій.

Другим видом віктимності, згідно з концепцією К. Міядзява, є спеціальна віктимність, яка безпосередньо пов'язана з індивідуальними психологічними

характеристиками особистості – її внутрішніми установками, особистісними атрибутами, поведінковими тенденціями, типом реагування на зовнішні подразники, а також із загальним емоційним фоном. Така віктимність виникає не стільки як наслідок зовнішніх соціальних впливів, скільки як результат особистісного розвитку та набутих чи вроджених психологічних особливостей, які визначають схильність людини до того чи іншого типу взаємодії з оточенням. Наприклад, люди з підвищеним рівнем тривожності, низькою самооцінкою, пасивною поведінкою або надмірною потребою у схваленні з боку інших можуть мимоволі створювати ситуації, що провокують маніпуляції, агресію чи інші форми насильства з боку соціального середовища. Спеціальна віктимність часто виявляється через неусвідомлену участь особи у ситуаціях, де вона приймає роль жертви, навіть не розпізнаючи загроз. Автор Міядзья підкреслює, що найбільш небезпечною ситуацією є та, коли загальна та спеціальна віктимність накладаються одна на одну, посилюючи ефект вразливості: соціальне положення або ролеві характеристики людини, поєднані з її індивідуальними схильностями до неадаптивної або пасивної поведінки, створюють сприятливий ґрунт для повторюваної віктимізації в різних життєвих сферах – від міжособистісних стосунків до професійного середовища. Таким чином, комбінація обох типів віктимності значно підвищує ризики особи потрапити в ситуації, пов'язані з агресією, приниженням або іншими формами порушення її прав і меж [33].

Особи, схильні до віктимної поведінки, зазвичай демонструють постійну готовність жертвувати власними потребами, інтересами та комфортом заради інших, легко приймають образи, приниження та несправедливе ставлення, не чинячи при цьому активного спротиву, що створює враження їхньої пасивності й покірності; така поведінка часто є неусвідомленою, але систематично відтворюється в різних життєвих ситуаціях і сприяє формуванню середовища, в якому над ними легко домінувати, що, у свою чергу, привертає увагу маніпуляторів, агресорів і осіб із жорстокими нахилами, які інстинктивно відчують слабкість і вразливість таких людей. У межах соціальних груп віктимна особа нерідко стає об'єктом глузувань, соціального тиску чи

непропорційного розподілу обов'язків, оскільки вважається зручною мішенню для використання або знецінення. У сфері міжособистісних стосунків, зокрема в родинному або романтичному контексті, така людина часто стикається з емоційною байдужістю, ігноруванням її почуттів, знеціненням з боку партнера або членів родини, що ще більше підсилює відчуття непотрібності та провокує подальшу самоізоляцію [15, с. 110-117]. На рівні зовнішнього вигляду віктимна поведінка може проявлятися у скутості рухів, напруженій або похилій поставі, відсутності відкритого зорового контакту, приглушеній міміці або жестах, які передають невпевненість, страх чи внутрішню пригніченість; у загрозливих ситуаціях така людина, замість опору чи втечі, часто завмирає, демонструючи бездіяльність або мовчазне прийняття агресії, що ще більше закріплює в очах інших її образ як «зручної жертви», над якою легко домінувати, не ризикуючи зустріти спротив чи протест.

Віктимність людини - це змінна концепція, яка може коливатися впродовж всього життя та визначається численними факторами, зосереджуючись, передусім, на індивідуальних рисах особистості та її свідомості. Згідно з індивідуальними психологічними особливостями, віком, та віктимологічними аспектами, у підлітків формуються різні типи віктимності. Доведено, що загальна віктимність корелює з віком, статтю, характером занять та соціальним статусом підлітка, а специфічна віктимність визначається як певний стан психічної, психологічної та емоційної нестабільності підлітка. Емоційна зрілість особистості зазвичай розвивається та вдосконалюється до 16-17 років. Психологічні детермінанти віктимності (неадекватно занижена самооцінка, підвищена тривожність, нездатність брати на себе відповідальність) тісно переплітаються з здатністю розпізнавати власні та чужі емоції, навичками керування емоціями та поведінкою в стресових ситуаціях [13, с. 280]. Таким чином, високий рівень емоційного інтелекту відіграє ключову роль у здатності людини об'єктивно оцінювати потенційну загрозу в різних життєвих ситуаціях, підвищуючи її спроможність до самозахисту. У дослідженнях віктимності серед молоді найвищі показники часто демонстрували особи з вираженою схильністю

до гіперсоціальної поведінки – це молоді люди, які зазвичай поведуться дружелюбно, відкрито, доброзичливо, що може ненавмисно провокувати злочинця на скоєння правопорушення. Такі особи нерідко характеризуються сміливістю, співчуттям, принциповістю, готовністю ризикувати, високою самооцінкою, яка подекуди переходить у надмірну самовпевненість. Поряд із ними існує інша група молоді з подібним рівнем соціальної активності, однак їхня поведінка має агресивне забарвлення – ці особи демонструють схильність до конфліктності, ворожості чи провокативних дій, що може викликати відповідну агресію з боку інших, тобто їхня соціальна активність реалізується через негативні моделі взаємодії, які лише підвищують ризик потрапляння в ситуації жертви.

У більшості випадків така поведінка є несвідомою – людина не прагне бути жертвою, не розуміє причин, через які її принижують або ображають, і водночас потребує визнання, поваги й уваги. Проте замість підтримки постійно зіштовхується з новими формами агресії або нехтування. Таким чином, віктимна поведінка проявляється як результат взаємодії соціальних, психологічних і моральних чинників, що формують у людини схильність до потрапляння в ситуації, де вона може стати жертвою. У наукових підходах виділяють два основні типи віктимності: особистісну та рольову [17, с. 51-58]. Особистісна віктимність характеризується індивідуальними якостями, через які людина стає жертвою в ситуаціях, які за належної поведінки можна було б уникнути; вона пов'язана з особливостями характеру, способами мислення, емоційною нестійкістю, довірливістю чи надмірною залежністю від думки оточення. Натомість рольова віктимність пов'язана з тим, що певні соціальні ролі самі по собі передбачають вищу ймовірність потрапляння у небезпечні ситуації, незалежно від особистих рис – наприклад, це можуть бути професії або статуси, що привертають увагу агресорів. Дослідження показують, що у молодому віці частіше домінує саме рольова віктимність, оскільки молодь нерідко не має достатнього досвіду для адекватного реагування на виклики зовнішнього середовища і, стикаючись зі складними соціальними чи емоційними ситуаціями,

може свідомо або підсвідомо обирати роль жертви, особливо коли відчуває нездатність дати відсіч або правильно інтерпретувати поведінку інших [41].

1.3. Взаємозв'язок типів акцентуацій характеру з проявами віктимної поведінки

Акцентуації вдачі та віктимна поведінка є важливими царинами дослідження в психології особистості. Акцентуації віддзеркалюють крайні варіанти норми у розвитку вдачі, що здатні виявлятися у підвищеній вразливості до певних психологічних впливів. Віктимна поведінка, зі свого боку, описує схильність особистості ставати жертвою несприятливих обставин або протиправних дій. Розуміння взаємозв'язку між цими двома феноменами є нагальним завданням психологічної науки, оскільки може сприяти розробці ефективних стратегій профілактики віктимізації та корекції девіантної поведінки. Метою цього розділу є комплексний аналіз можливих кореляцій між різними типами акцентуацій вдачі та різноманітними проявами віктимної поведінки на основі існуючих теоретичних положень та наукових даних.

Гіпертимний тип акцентуації вирізняється високою енергійністю, товариськістю та незмінним оптимізмом. Особи з таким типом активні, ініціативні та прагнуть до керівництва. Проте, надмірне товариство та довірливість можуть наражати їх на небезпеку, зокрема на експлуатацію з боку інших людей. Їхня імпульсивність та легковажне ставлення до правил здатні збільшувати ризик необдуманих дій, які мають негативні наслідки. Бажання бути у центрі уваги може виражатися у демонстративній поведінці, що іноді провокує агресію. Нездатність вислуховувати інших нерідко стає причиною конфліктів, у яких гіпертим може виступати жертвою [11, с. 17]. Схильність до ризику також підвищує ймовірність потрапляння у віктимні ситуації. Психологічними механізмами тут є імпульсивність, сильна потреба у спілкуванні та визнанні, а також недостатня критичність при оцінці ситуацій.

У контексті булінгу гіпертим може проявляти себе як жертва, так і агресор, через свою активність та прагнення до лідерства. Однак, деякі дослідження показують, що жертви булінгу часто уникають зайвої уваги, що може суперечити типовим характеристикам гіпертимів. Надмір позитивних якостей гіпертимів може призводити до необережності та підвищеної вразливості до обману чи використання. Здатність легко заводити нові знайомства виступає одночасно їхньою перевагою та слабкістю, оскільки невимушеність у встановленні довіри може перетворити їх на жертв маніпуляторів [2].

Тип, що «застрягає», визначається надмірною чутливістю до образ, довготривалим збереженням негативних емоцій та тенденцією до тривалих конфліктів. Люди цього типу часто пам'ятають зло і не прощають, демонструючи нетерпимість. Їхня схильність до «виношування» образ та суперечок може робити їх мішенню для агресії або жаги помсти. Підвищена сприйнятливність до образ може сприяти частим конфліктам, де вони нерідко опиняються в ролі жертви. Підозрілість та бажання помсти можуть провокувати агресію з боку оточуючих. В складних ситуаціях у них можуть проявлятися поведінкові розлади. Психологічні механізми включають в себе фіксацію на негативі, гостру реакцію на несправедливість та нездоланне прагнення до справедливості. Особи з цим типом часто ініціюють конфлікти, що може призводити до ситуацій, де вони стають жертвами власної агресії та зустрічної агресії.

«Застрягаючий» тип може демонструвати «менталітет жертви», постійно відчуваючи себе ображеними та звинувачуючи інших у своїх проблемах. Їхня схильність "застрягати" на негативних спогадах та образах може призводити до несвідомого провокування повторних ситуацій, в яких їх сприймають як постраждалих, очікуючи негативного ставлення до себе.

Емоційний тип визначається як люди з підвищеною чутливістю, здатністю до глибоких емоційних реакцій та розвиненою емпатією. Вони легко піддаються зовнішньому впливу, а самотність для них надзвичайно важка. Підвищена емоційність та здатність до співпереживання можуть робити їх вразливими до емоційного тиску та маніпуляцій. Відсутність лідерських навичок та потреба в

підтримці часто веде до залежної поведінки та підпадання під вплив тих, хто прагне домінувати. М'якість їх характеру та співчуття можуть бути використані недобросовісними особами. У підлітковому віці вони нерідко стають об'єктами глузувань через свою надмірну чутливість [11, с. 17].

В основі психологічного профілю емотивного типу лежать висока емпатія, прагнення до тісних взаємин та схильність до співпереживання. Емоційні люди можуть частіше стикатися з булінгом через емоційну вразливість та уникання конфліктів. Надмірна чутливість і прагнення допомагати оточуючим можуть бути використані іншими, що наражає їх на ризик стати жертвами у міжособистісних взаєминах. Емоційна глибина та чутливість посилюють переживання в ситуаціях віктимності, ускладнюючи процес психологічного відновлення.

Педантичний тип особистості вирізняється охайністю, старанністю, формалізмом і нерішучістю. Такі особи можуть викликати роздратування у інших через надмірне дотримання формальностей. Їхня надмірна акуратність та схильність до формальностей здатні призвести до соціальної ізоляції та стати мішенню для зловмисників, зокрема у шахрайських схемах. Невизначеність та вагання можуть використовуватися шахраями, які спонукають до швидких рішень. Сумлінність і відповідальність можуть бути об'єктом експлуатації нечесними людьми. Тривале переживання травмуючих подій здатне ускладнювати процес подолання наслідків віктимізації. Психологічні механізми включають прагнення до порядку й правил, відчуття відповідальності та страх помилки. Хоча їхня нерішучість може слугувати захистом від імпульсивних шахрайських дій, надмірна довіра до формальних процедур може зробити їх уразливими до складних махінацій [25]. Педантичність у поєднанні з нерішучістю здатна зробити таких людей вразливими до маніпуляцій, особливо у ситуаціях, що вимагають оперативних рішень. Їхня схильність до тривалого переживання травм може означати, що після віктимізації вони можуть довше страждати від психологічних наслідків.

Тривожно-боязкий тип виражає себе схильністю до тривоги, непевністю та лякливістю. Для цього типу характерна низька самооцінка. Підвищена

тривожність і страхи роблять їх легко залякуваними та вразливими перед насиллям і глузуванням. Непевність і полохливість ускладнюють здатність чинити опір агресорам. Низька самооцінка може викликати відчуття безпорадності та пасивності у віктимних ситуаціях. У підлітковому віці вони часто стають об'єктами насмішок. Психологічними каталізаторами в цьому контексті виступають високий рівень тривоги, страх осуду та усвідомлення власної безпорадності. Через неможливість чинити опір та тенденцію до підпорядкування, вони демонструють підвищену чутливість до різноманітних форм насилля [14, с. 20]. Тривожно-боязкі особистості, через їхню нерішучість і страхи, можуть ненавмисно провокувати агресивну поведінку інших, інтерпретуючи їх слабкість як знак легкої здобичі. Їхня потреба у захисті стає надзвичайно актуальною у ситуаціях, де існує насильство, але риси їхнього характеру перешкоджають ефективному забезпеченню власної безпеки.

Для циклотиміків властиві часті зміни настрою, від емоційного піднесення до пригніченості. У фазі збудження особистості можуть виявляти ризиковані дії, приймати поспішні рішення, що збільшує їх вразливість до злочинів. В період спаду емоційного стану спостерігається апатія, песимізм, соціальна ізоляція, що полегшує зловмисникам вибір мішені. Емоційна нестабільність може негативно впливати на здатність адекватно оцінювати та реагувати на небезпеку. Психологічні риси циклотимічного типу включають різкі коливання настрою, імпульсивність у стані піднесення та пасивність у періоди спаду. У гіпертимічній фазі можлива схильність до ризикованої поведінки, ігор на гроші, небезпечних контактів, що підвищує ймовірність потрапляння в ситуацію віктимізації. Непередбачуваність настрою циклотиміків робить їх дії непредбачуваними, що може призводити до імпульсивних вчинків з небажаними наслідками. Зміна фаз, від гіпертимії до дистимії, зумовлює зміни в рівні вразливості особи до різних видів злочинів залежно від емоційного стану.

Демонстративний тип вирізняється жагою бути в епіцентрі подій та підкресленою поведінкою. Така манера може бути зухвалою, викликаючи у відповідь агресію з боку інших. Нецирість та пристрасть до показухи здатні

зробити їх легкою здобиччю для шахраїв та маніпуляторів. Ексклюзивність інтересів та невгамовна потреба в поглядах з боку оточуючих здатні спричиняти сутички та відчуження, збільшуючи соціальну слабкість. Схильність до парасуїциду постає крайньою формою віктимної поведінки, яка має на меті привернути увагу до себе [8, с. 45-59]. Психологічні важелі – це прагнення до визнання, спрага уваги та низька емпатія. Демонстративну поведінку часто трактують як псевдопровокативну віктимну поведінку, спрямовану на взаємодію з ймовірним агресором. Демонстративні особистості можуть несвідомо ставити себе в умови, коли їх буде утискати інша людина, своїми діями, навіть якщо це не є їхньою свідомою ціллю стати жертвою. Їх здатність до витіснення може означати, що вони не завжди розуміють до кінця наслідки своєї зухвалої поведінки або власну роль у виникненні віктимних ситуацій [18, с. 304].

Неврівноважений тип (збудливий) вирізняється імпульсивною вдачею та незначним самоконтролем поривів. Імпульсивні реакції та агресивність здатні зумовлювати конфлікти, в яких особистість може бути як ініціатором, так і мішенню. Складність управління емоціями може призводити до чутливості до провокацій та необміркованих відповідей, що супроводжуються небажаними наслідками, які можуть бути пов'язані з віктимністю. Схильність до відхильної поведінки здатна збільшувати ризик потрапляння у кримінальні ситуації, зокрема в ролі потерпілого. Психологічні риси цього типу включають низький рівень самоконтролю, надмірну емоційну збудливість та схильність до агресивних проявів. Імпульсивність є характерною рисою як цієї акцентуації, так і певних варіантів віктимної поведінки. Збудливі особистості, керуючись власними імпульсами, здатні опинитися у віктимних обставинах, не передбачаючи наслідки своїх дій або бурхливо реагуючи на провокації [27, с. 260-262]. Їх підвищена збудливість може вказувати на нестабільність нервової системи, підвищуючи вразливість до стресових факторів, у тому числі до віктимізації.

Дистимічний різновид вказує на знижений настрій, супроводжується песимізмом та відстороненістю. Бездіяльність і песимістичні погляди можуть ускладнювати опір агресивним діям і пошук виходу зі станів жертви. Соціальна

відокремленість та усамітнення здатні зменшити підтримку від інших людей та збільшити вразливість. Схильність до депресивних станів може викликати відчуття безсилля та послаблення волі до протистояння. Психологічні механізми охоплюють знижений рівень енергії, негативне мислення та почуття безнадії. Пасивність характерна як для дистимічного типу особистості, так і для пасивної форми віктимної поведінки [10, с. 785-788]. Хронічний пригнічений стан та песимістичні погляди дистиміків можуть спонукати їх сприймати себе як жертв обставин, не вірячи у можливість поліпшити своє становище. Зосередженість на негативних аспектах життя може збільшити їхню ймовірність опинитися у негативних ситуаціях, у тому числі таких, де вони стають жертвами, через знижену пильність щодо потенційних загроз.

Афективно-екзальтований тип вирізняється широкою палітрою емоцій, а також вибуховими емоційними відгуками. Емоційна невтримність та бурхливі реакції можуть призводити до вразливості перед маніпуляціями та провокаціями. Надмірна довірливість та емоційна відвертість можуть бути інструментами в руках шахраїв. Схильність до раптових змін настрою здатна ускладнити об'єктивну оцінку обставин у віктимних ситуаціях. Психологічна основа – висока емоційна чутливість і жага сильних емоційних відчуттів. Їхня емоційність та відкритість підвищують ризик піддатися емоційному тиску та маніпуляціям. Особи з афективно-екзальтованим типом, через свою емоційну відкритість та прагнення до яскравих переживань, можуть ставати жертвами емоційного шантажу та маніпуляцій. Їхня легка захопливість може зумовлювати потрапляння під вплив харизматичних маніпуляторів, які ними легко керують.

Існують також наукові розвідки, які досліджують взаємозв'язок між типами акцентуацій характеру та схильністю до віктимної поведінки. Деякі з них аналізують статистичні відомості щодо поширеності віктимної поведінки серед осіб з різними типами акцентуацій. Окремі роботи зосереджені на вивченні впливу акцентуацій на конкретні аспекти віктимності, наприклад, на булінг та агресію жертви. Також проводяться дослідження, що розглядають психологічні механізми впливу акцентуацій на віктимну поведінку. Наприклад, дослідження

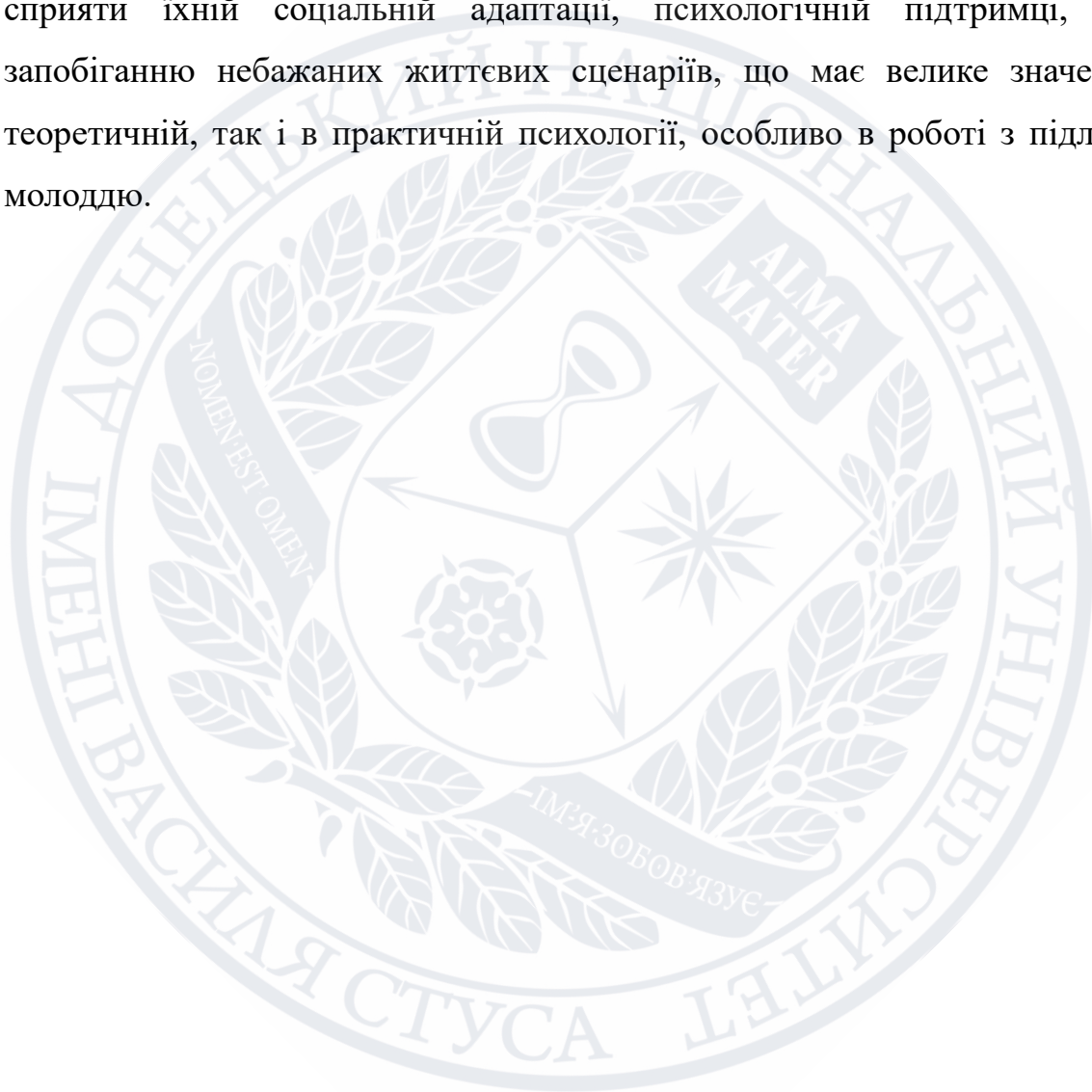
Е. М. Матейко продемонструвало, що серед військовослужбовців поширеними є гіпертимний, екзальтований та демонстративний типи акцентуацій, а також схильність до застрягаючого типу. Інші дослідження виявляють кореляції між певними типами акцентуацій та різними формами віктимної поведінки, наприклад, між агресивною віктимною поведінкою та пригніченим настроєм, або між схильністю до саморуйнівної поведінки та афективністю [25].

Отже, взаємодія між акцентуаціями характеру та віктимною поведінкою може бути посередкована різноманітними рисами особистості, зокрема: самооцінкою, рівнем тривожності, здатністю до подолання труднощів (копінг-механізмами) та когнітивними особливостями. Скажімо, низька самооцінка, властива тривожно-боязливому та дистимічному типам, потенційно збільшує чутливість до віктимізації. Значущу роль відіграють і суспільні фактори, серед них: атмосфера в сім'ї, ступінь соціальної підтримки, особливості найближчого соціального оточення та культурні стандарти. Приміром, неблагополучні умови виховання в сім'ї здатні провокувати як формування акцентуацій характеру, так і схильність до віктимної поведінки. Поведінкові звички, які формуються під впливом акцентуацій та соціуму, можуть, відповідно, сприяти або перешкоджати віктимізації.

Висновки до розділу 1

Проблематика акцентуацій характеру та віктимної поведінки є важливою в контексті психології розвитку, діагностики та профілактики девіантної поведінки, оскільки акцентуації, хоча й не є патологією, можуть під впливом певних обставин призводити до нестійких і вразливих моделей поведінки. Особливо це стосується підліткового віку, коли ці риси найбільш яскраво проявляються, маючи потенціал як згладжуватися, так і трансформуватися в стійкі порушення особистості за несприятливих умов. Віктимна поведінка, що виникає внаслідок комбінації внутрішніх (особистісних) і зовнішніх (соціальних, сімейних) факторів, підвищує ймовірність потрапляння особи в ситуації агресії

чи зловживання, і може мати як свідомі, так і несвідомі прояви. Тому деякі типи акцентуацій, завдяки їхнім психологічним механізмам, можуть бути схильні до віктимної поведінки, що проявляється в емоційній вразливості, імпульсивності, надмірній довірливості або навпаки – у зтяжних образах і конфліктності. Розуміння зв'язку між акцентуаціями та віктимною поведінкою дозволяє глибше дослідити особистісні чинники девіацій, своєчасно виявляти вразливих осіб і сприяти їхній соціальній адаптації, психологічній підтримці, а також запобіганню небажаних життєвих сценаріїв, що має велике значення як у теоретичній, так і в практичній психології, особливо в роботі з підлітками та молоддю.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ ЯК ЧИННИКІВ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ

2.1. Методологія дослідження: обґрунтування вибірки, методи збору та обробки даних

У дослідженні був застосований кількісний підхід, оскільки основною метою було виявлення статистично значущих зв'язків між показниками самооцінки, локусу контролю, акцентуацій характеру та особистих кордонів. Вибірка складалася з 50 осіб, яких було відібрано за методом зручної вибірки. У дослідженні взяли участь респонденти віком від 18 до 25 років, що охоплює період пізнього підліткового та раннього дорослого віку, коли ще активно формуються характер і соціальні навички, а акцентуації характеру стають найбільш вираженими. Матеріал був зібраний серед представників обох статей, що дозволяє врахувати гендерні відмінності у проявах віктимної поведінки та типах акцентуацій.

Методика діагностики самооцінки Дембо-Рубінштейн є інструментом для оцінки учнем власних особистісних характеристик, таких як характер, здібності, зовнішність, авторитет серед однолітків тощо. Вона складається з семи шкал, які дозволяють визначити рівень самооцінки та рівень домагань. Зокрема, ці шкали охоплюють такі аспекти, як здоров'я, розумові здібності, характер, авторитет у колективі, уміння працювати руками, зовнішність і впевненість у собі [16, с. 170]. Використання цієї методики дає змогу більш точно оцінити рівень самосприйняття особистості та її прагнення до досягнення певних цілей. Рівень домагань є важливим показником, який відображає усвідомлення особистістю своїх можливостей та прагнень. Реалістичний рівень домагань визначається результатами від 60 до 89 балів, що свідчить про оптимальне сприйняття своїх можливостей і є важливим чинником для здорового розвитку особистості. Вищі показники, як правило, вказують на надмірно високі, нереалістичні домагання, що можуть бути наслідком некритичного ставлення до

власних можливостей. Натомість результат, що менший за 60 балів, вказує на занижений рівень домагань, що може бути ознакою проблем у розвитку особистості та її низької впевненості в своїх силах.

Визначена за допомогою цієї методики величина самооцінки відображає, наскільки реалістично людина сприймає свої риси. Діапазон від 45 до 74 балів вказує на адекватну самооцінку. Вищі значення, у свою чергу, свідчать про завищену самооцінку, що може вказувати на певні порушення в процесі формування особистості. Завищена самооцінка часто пов'язана з особистісною незрілістю, нездатністю правильно оцінювати власні досягнення та співставляти їх з досягненнями інших. Така самооцінка може вказувати на серйозні спотворення в особистісному розвитку, зокрема на "закритість до нового досвіду", нечутливість до власних помилок, невдач, зауважень та оцінок оточуючих.

Шкала локус-контролю Дж. Роттера, запропонована Джуліаном Роттером у 1966 році, виросла з його теорії суб'єктивної локалізації контролю. Під терміном «локус контролю» мається на увазі усталена риса особистості, котра демонструє схильність індивіда пояснювати причини подій зовнішніми чи внутрішніми впливами. Даний опитувальник визначає локалізацію контролю у контексті важливих життєвих подій, інакше кажучи - рівень персональної відповідальності. Ця методика розрізняє два основних типи локус контролю: екстернальний та інтернальний [10, с. 785-788].

Інтернальний тип контролю характерний для людей, які вважають, що події в їхньому житті безпосередньо залежать від їхніх особистісних рис, таких як компетентність, цілеспрямованість, здібності, зусилля та рівень самоконтролю. Для таких осіб важливе усвідомлення того, що вони можуть керувати своїм життям і результатами своєї діяльності, оскільки їхні досягнення чи невдачі сприймаються як закономірні наслідки їхніх власних вчинків та рішень. Люди з інтернальним локусом контролю схильні брати відповідальність за свої вчинки, відчуючи, що їхні дії можуть змінити ситуацію. Ці індивіди часто проявляють

більшу мотивацію до досягнення цілей, оскільки переконані, що їхні зусилля мають прямий вплив на кінцевий результат.

Екстернальний тип контролю, навпаки, характеризується переконанням, що успіхи та невдачі людини зумовлені зовнішніми факторами – умовами довкілля, діями інших людей, випадковістю чи навіть удачею. Люди з екстернальним локусом контролю можуть відчувати себе менш здатними впливати на обставини, що оточують їх, оскільки вважають, що ці обставини часто визначають результат їхніх зусиль. Вони схильні звертатися до зовнішніх причин, таких як несприятливі умови або дії інших людей, щоб пояснити свої успіхи чи невдачі. Проте, на відміну від інтернальних осіб, такі люди можуть мати менший рівень мотивації, оскільки вважають, що їхні зусилля не завжди можуть змінити ситуацію. Важливо зазначити, що кожен індивід займає певну позицію на континуумі, між цими двома полярними типами, і його погляди можуть змінюватися в залежності від ситуації та контексту, в якому він перебуває [33].

Методика вивчення акцентуацій характеру, автором якої є Х. Шмішек, представляє собою особистісний опитувальник. Його ціль – виявити домінуючий тип акцентуації особистості. Цей інструмент, що базується на типологічному підході до аналізу характеру, вперше побачив світ у 1970 році завдяки Р. Шмішеку. Опитувальник містить 88 питань, на які потрібно давати відповідь «так» чи «ні». Також існує скорочена версія цього тесту, призначена для швидшого дослідження особистості. За допомогою цієї методики визначаються 10 типів акцентуації особистості згідно з класифікацією К. Леонгарда. Обробка отриманих даних відбувається шляхом зіставлення відповідей респондентів з ключем. За кожну відповідь, що співпадає з ключем, нараховується один бал. Після підрахунку балів за кожною шкалою, для приведення результатів до загального знаменника, значення шкал множаться на певне число. Яскраво виражена риса характеру, що свідчить про акцентуацію, фіксується, коли результат перевищує 19 балів [12]. Показники, що перевищують 12 балів,

вказують на латентну акцентуацію, тобто схильність до формування певного типу акцентуації характеру.

Авторська анкета «Особисті кордони», створена для діагностики ступеня розвитку особистих меж. Запитання анкети розроблено для оцінювання здатності людини до самостійності в ухваленні рішень, вибудовування здорових кордонів у взаєминах, а також виявлення рівня емоційної незалежності. Зміст анкети дає змогу визначити можливі складнощі в області міжособистісної взаємодії, що здатні впливати на формування віктимної поведінки. Відтак, опитування сприяє всебічному аналізу поведінкових особливостей, що стосуються теми дослідження.

Для статистичної обробки результатів дослідження використовувався коефіцієнт кореляції Пірсона (r -Пірсона), який є одним із найпоширеніших методів у психологічних та соціологічних дослідженнях для визначення сили та напрямку лінійного зв'язку між двома кількісними змінними. Його застосування дозволяє виявити, наскільки одна змінна змінюється під впливом іншої, та чи існує між ними статистично значуща залежність. Значення коефіцієнта r -Пірсона може коливатися в межах від -1 до $+1$, де показник, близький до $+1$, вказує на сильний прямий зв'язок, близький до -1 – на сильний зворотний зв'язок, а значення, близьке до 0 , свідчить про відсутність лінійної залежності. Такий підхід є доцільним у випадках, коли потрібно встановити взаємозв'язки між результатами анкетування, наприклад, рівнем сформованості особистих кордонів і проявами віктимної поведінки [18, с. 304]. Крім того, застосування коефіцієнта кореляції Пірсона дозволяє зробити висновки не лише про наявність зв'язку між змінними, а й про його напрямок (прямий чи обернений), що є важливим для подальшої інтерпретації психологічних феноменів та побудови гіпотез для майбутніх досліджень.

2.2. Аналіз результатів: вплив різних типів акцентуацій характеру на рівні віктимної поведінки

За результатами зображеними на рис 2.1. ми можемо спостерігати, що більшість опитуваних має гіпертимний тип акцентуації (32,0%), що може інколи виражається у гіпоманіакальному стані, який характеризується підвищеним фоном настрою в поєднанні з жадобою діяльності, підвищеною балакучістю з тенденцією постійно відхилятися від теми розмови, що іноді може призводити до скачки думок. На думку К. Леонгарда, усі ці три ознаки одночасно в більшій або меншій мірі спостерігаються завжди. У товаристві гіпертимічні особистості є блискучими співрозмовниками. Вони контактні, люблять компанії однолітків, постійно знаходяться у центрі уваги, усіх розважають, прагнуть домінувати. Вони важко переносять умови суворої дисципліни, монотонної діяльності, вимушеної самотності, емотивний (24,0%) характеризується чутливістю, вразливістю і глибокими емоціями, що мотивовані, як і в афективно-екзальтованого темпераменту, тонкими альтруїстичними спонуканнями. Однак у емотивних особистостей емоції розвиваються з меншою швидкістю і для них не властиві межові гіпер- та гіпоемоційні переживання. Зазвичай таких людей характеризують як душевних і м'якосердих. Вони жалісні, їх легко розчулити.

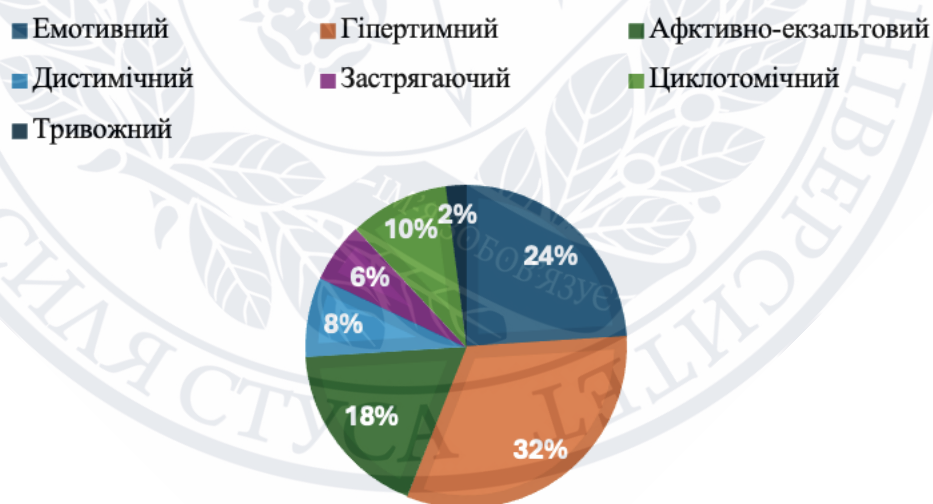

Рис 2.1. Типи акцентуації характеру за «Методикою дослідження акцентуації характеру (Х. Шмішек)

Емоційно чутливим людям притаманні людяність, співчуття, відсутність конфліктів, товариськість, почуття обов'язку, старанність, та афективно-екзальтований (18,0%) тип акцентуації характеру, якому властива бурхлива реакція на навколишні події. Швидкість наростання реакцій та їх зовнішні вияви

вражають інтенсивністю. Афективно-екзальтовані особи з однаковою легкістю зазнають як захвату від приємних подій, так і відчаю від сумних, а також, через нестійкість психіки, швидко змінюють емоційний стан. Екзальтація рідко пов'язана з егоїстичними мотивами, значно частіше вона зумовлена тонкими, альтруїстичними прагненнями [23, с. 76-79]. Наприклад, захоплення може бути викликане музикою, мистецтвом, природою, релігійними переживаннями, радістю за рідних та друзів. Афективно-екзальтований тип часто зустрічається серед творчих особистостей – художників, поетів, акторів, письменників.

Дистимічний (8,0%) різновид (у випадку сильнішої вираженості – субдепресивний) є повною протилежністю гіпертимічному типу акцентуації. Осіб цього типу характеризує знижене стимулювання до активності, серйозність, гнітючий настрій, слабкість у прийнятті вольових рішень, повільне мислення. Їм властивий песимізм щодо перспектив, зосередження на негативних аспектах життя, занижена самооцінка, загострене відчуття справедливості, низький рівень комунікабельності, небагатослівність, замкнений спосіб життя. Такі особи демонструють сумлінність та серйозну етичну позицію, що вважаються позитивними рисами дистимічного темпераменту. Пасивність та уповільнене мислення, якщо вони виходять за межі прийнятного, класифікуються як негативні особливості цього типу.

Циклотимічний (10,0%) різновид: афективно-нестабільні (або при яскравому вираженні циклотимічні характери) – це люди, яким притаманні перепади гіпертимічних та дистимічних станів. Коли на душі піднесено, вони поведуться як гіпертиміки, що виражається загальною картиною гіпертимії: великим бажанням діяльності, надмірною говіркістю, блискавичною зміною думок. У періоди спаду – як дистиміки, що проявляється в пригніченості, повільній реакції та сповільненому мисленні. Зміна цих станів іноді може відбуватись без видимих зовнішніх факторів, а інколи – реагуючи на конкретні події [26]. Циклотимічним особистостям характерна залежність від подій, що відбуваються навкруги, та «зараження» настроєм оточуючих, тому у веселій

компанії афективно-нестабільні особистості можуть бути в епіцентрі уваги та розважати всіх навколо, а в серйозній – ставати найтихішими та замкненими.

Застрягаючий (6,0%) (стійкий, ригідний) тип: фундаментом застрягаючого типу акцентуації особистості є патологічна стійкість афекту. Афект тримається дуже довго, хоча жодні нові переживання його не активізують. Людина, варто їй подумки повернутися до травматичної події, миттєво відчуває "оживлення" емоцій, які вирували під час стресу. Особливу силу мають егоїстичні афекти, через що особистості, схильні до застрягання, рідко забувають образи та зазіхання на власні інтереси. Їх характеризують як чутливих, легко поранених, болісно образливих, пам'ятливих на зло, мстивих, ревних, схильних до роздратування [19, с. 51-58]. Найбільш вираженою рисою людей з надзвичайною стійкістю афектів є честолюбство, яке супроводжується самовпевненістю. Отже, ознаки застрягання виявляються не тільки у випадках втрат, а й в ситуаціях успіху, оскільки заохочення для таких людей завжди недостатньо.

Тривожний тип особистості (2,0%) характеризується схильністю до лякливості, боязкості та сором'язливості. Такі люди часто відчувають себе неповноцінними, не мають впевненості в собі, рідко спілкуються і зазвичай мають стабільний, одноманітний настрій. У дитячому віці їхні страхи можуть досягати значної інтенсивності. Діти з тривожним темпераментом часто бояться темряви, собак, грози або залишатися наодинці. Вони можуть сильно боятися вчителів, соромитися відповідати на уроці та важко переживати іспити чи перевірки [41, с. 169-173]. Такі діти зазвичай уникають галасливих компаній однолітків через страх перед іншими, що часто призводить до дражніння з боку інших дітей. З віком тривожність може зменшуватися. У дорослому житті цей тип характеру проявляється у двох основних формах лякливості, які можна визначити за поведінкою людини. Одна з них – це лякливість, що поєднується з покірністю та почуттям приниження, інша – ананкастична тривожність, що зумовлена внутрішньою невпевненістю [27, с. 260-262]. У першому випадку людина постійно насторожена щодо навколишнього світу, у другому – джерело страху криється в її власних діях. У обох випадках можлива гіперкомпенсація,

що проявляється у вигляді надмірної самовпевненості чи навіть зухвалості, але це не є типовим для тривожного характеру, і таке можна легко помітити.

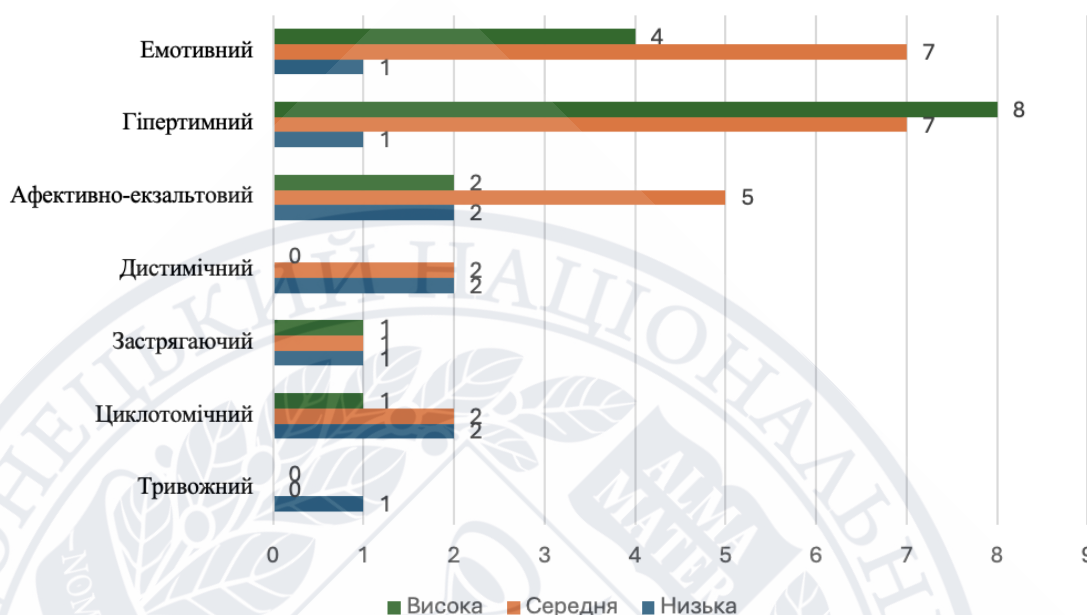

Рис. 2.2. Рівень самооцінки респондентів за методикою Дембо-Рубінштейн

Запропонована методика дає змогу визначити взаємозв'язок між типами акцентуацій та рівнем самооцінювання. З'ясовано, що особи з емотивним типом найчастіше демонструють нормальний або високий рівень самооцінки, що вказує на їхню здатність адекватно сприймати себе, незважаючи на емоційну чутливість. Гіпертимні особистості також здебільшого показують високі показники самооцінювання, що узгоджується з їхнім оптимістичним світоглядом. Водночас, дистимічний тип корелює з низькою самооцінкою, що може свідчити про схильність до віктимності, викликані зменшеною вірою у власні можливості. Щодо афективно-екзальтованих, спостерігається варіативність самооцінки – від нестабільно заниженої до завищеної – що свідчить про її залежність від емоційних коливань [42, с. 37]. Циклотимічний склад характеру аналогічно характеризується середньою або низькою самооцінкою, що співвідноситься зі змінами настрою. Застрягаючі риси демонструють різноманітність у самооцінюванні, ймовірно, через труднощі з об'єктивним самосприйняттям.

Тривожний тип характеризується переважанням низької самооцінки, відображаючи внутрішню непевність та страх перед сторонньою оцінкою. Після проведеного аналізу акцентуацій характеру ми вивчили локус контролю досліджуваних за допомогою методики «Шкала локусу контролю Дж. Роттера» і отримали такі результати.

Таблиця 2.1. – Співвідношення типів акцентуацій та локусу контролю досліджуваних

<i>Тип акцентуації</i> <i>Локус контролю</i>	<i>Зовнішній</i>	<i>Внутрішній</i>
Емотивний	58.3 %	41.7 %
Гіпертимний	37.5 %	62.5 %
Афективно-екзальтовий	44.4 %	55.6 %
Дистимічний	75 %	25 %
Застрягаючий	0 %	100 %
Циклотимічний	40 %	60 %
Тривожний	0 %	100 %

Аналіз локусу контролю, спираючись на дані з таблиці 2.2, дозволяє дійти висновку: особи з гіпертимним та застрягаючим типами демонструють тенденцію до внутрішнього локусу контролю. Це вказує на те, що вони схильні відчувати себе відповідальними за те, що відбувається, та вірити у власний вплив на події. Дистимічні особистості, навпаки, демонструють схильність до зовнішнього локусу контролю, що може вказувати на меншу суб'єктивну ефективність та песимістичне сприйняття можливості впливу на життєві обставини [20, с. 48-60]. Емотивний, циклотимічний та афективно-екзальтований типи характеризуються більш збалансованим розподілом між внутрішнім та зовнішнім локусом контролю, що може свідчити про залежність саморегуляції поведінки від конкретної ситуації.

Результати авторського анкетування «Особисті кордони» дозволяють зробити висновки про характерні риси учасників дослідження в контексті їх здатності визначати і захищати особисті межі. Перш за все, більшість

респондентів (88,0%) повідомили, що свідомо намагаються не повторювати моделі жорстокого поводження, яке вони пережили в минулому. Ця тенденція свідчить про наявність рефлексії та готовність до позитивних змін, а також є проявом етичної відповідальності за власну поведінку у міжособистісних стосунках. Люди, що мають таку установку, прагнуть створити більш здорове середовище для себе та інших, уникаючи повторення негативних сценаріїв. Далі, розбір відповідей на питання щодо відкритості продемонстрував, що 76,5% опитуваних обирають ділитися виключно тією інформацією, яка є для них комфортною [22]. Це вказує на здатність визначати особисті кордони, що властива більш пристосованим типам акцентуацій. Натомість, 23,5% надали негативну відповідь, що може свідчити про тенденцію до надмірного саморозкриття або труднощі з встановленням чітких меж, характерні для менш гнучких осіб. Отримані результати також підкреслюють тісний взаємозв'язок між вмінням контролювати особисті межі та типом акцентуації характеру.

Щодо самостійності в ухваленні рішень, велика частина відповідей (82,4%) позитивна, що вказує на свідомий вибір більшості респондентів стосовно власного життя. Це типово для тих, хто має внутрішній локус контролю, тобто активно визначає свій життєвий шлях. Невеликий відсоток негативних відповідей (17,6%) може бути ознакою невизначеності або впливу ззовні, що характерно для менш адаптивних типів акцентуації. Респонденти, які відповіли позитивно на питання про реалістичні очікування щодо себе (84,3%), демонструють здорову самооцінку і адекватне сприйняття своїх можливостей. Це також свідчить про стабільний психологічний стан і здатність до самоаналізу. Невелика частка респондентів, яка не погоджується з цим (15,7%), може мати труднощі з об'єктивним оцінюванням своїх можливостей, що може впливати на їх емоційну стійкість [21, с. 48]. У питаннях, що стосуються очікувань від інших у задоволенні своїх потреб, 80,4% респондентів заявили, що не залежать від інших у цьому питанні. Це вказує на рівень особистісної автономії та незалежності, який є важливим для здорового психологічного розвитку. Менша

частина (19,6%) може відчувати залежність від зовнішніх чинників, що свідчить про необхідність підтримки в розвитку самостійності.

Стосовно сподівань від інших щодо розуміння власних потреб, 82,4% опитаних повідомили, що чітко висловлюють свої потреби та не розраховують на здогадки. Це вказує на високий рівень внутрішньої незалежності та здатність до самоконтролю. Незначна частина респондентів (17,4%) може відчувати труднощі з ідентифікацією своїх потреб, що характерно для менш адаптивних типів акцентуацій [28]. Питання, що стосувалися захисту особистих меж, продемонструвало, що 72% респондентів демонструють готовність реагувати на спроби порушення їхнього особистого простору. Це підкреслює важливість захисту власних кордонів та підвищену чутливість до психологічного дискомфорту, притаманну емотивному або тривожному типам акцентуації. Вони вважають першочерговою умовою створення стабільного та безпечного оточення [39, с. 296]. На завершення, питання про зміну поведінки чи цінностей під впливом інших показало, що особи з гіпертимним, емотивним, тривожним та афективно-екзальтованим типами схильні до змін під впливом зовнішніх факторів. Це може бути результатом емоційної нестабільності, яка збільшує ризик виникнення віктимної поведінки. Відповіді на це питання акцентують увагу на необхідності розвитку здатності до протистояння зовнішнім впливам.

Отже, для статистичної обробки здобутків було застосовано коефіцієнт кореляції Пірсона (r -Пірсона). Він дає змогу виявити присутність та потужність лінійного взаємозв'язку між різними величинами. Виявлено статистично значущий позитивний кореляційний зв'язок між високим/нормальним рівнем самооцінки та зовнішнім локусом контролю ($r_{\text{емп.}} = 0.88863$; $r_{0.01} = 0.87453$), що зумовило прийняття альтернативної гіпотези H_1 . В той же час, між низькою самооцінкою, певними типами акцентуацій характеру та внутрішнім локусом контролю не виявлено суттєвого зв'язку ($r_{\text{емп.}} = -0.24387$; $r_{0.05} = 0.75449$), що дозволило прийняти нульову гіпотезу H_0 .

Висновки до розділу 2

Дослідження показало, що певні типи акцентуацій безпосередньо пов'язані з ризиком розвитку віктимної поведінки. Зокрема, дистимічний тип, через поєднання низької самооцінки, зовнішнього локусу контролю та схильності до песимізму, має високий потенціал до віктимності, оскільки ці особистості часто відчують себе безсилими і схильні терпіти негативне ставлення. Тривожний тип також демонструє високу ймовірність віктимної поведінки, оскільки його представники часто уникають конфліктів і поступаються своїми межами, щоб уникнути осуду. Емотивний тип, хоча й має високу емоційну чутливість, характеризується меншою віктимністю завдяки нормальній або високій самооцінці та здатності до емоційного самовираження. Гіпертимний тип, з високим рівнем внутрішнього контролю та оптимізму, демонструє низьку схильність до віктимності, але іноді ігнорує власні емоційні потреби, що може призвести до міжособистісних проблем. Афективно-екзальтовані особистості мають нестабільну модель віктимної поведінки, яка залежить від емоційних коливань і ситуаційного контексту. Циклотимічний тип займає проміжну позицію, де в фазі дистимії є схильність до віктимності, а в фазі гіпертимії – підвищена стійкість. Застрягаючий тип має непостійний віктимний потенціал: здатні до опору, але також можуть бути вразливими до маніпуляцій через свою образливість. Загалом, найбільш вразливими є особи з дистимічною та тривожною акцентуацією, в той час як гіпертимні та емотивні типи проявляють більшу адаптивність.

РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЙНО-ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ ЩОДО ЗМЕНШЕННЯ ПРОЯВІВ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ, ОБУМОВЛЕНОЇ АКЦЕНТУАЦІЯМИ ХАРАКТЕРУ

3.1. Розробка програми психокорекції акцентуацій характеру

В попередньому розділі було встановлено, що певні типи акцентуацій прямо корелюють із вищим ризиком розвитку віктимної поведінки, тому з метою зменшення віктимної поведінки серед людей з певними акцентуаціями характеру ми розробили програму психокорекції акцентуацій характеру. Програма психокорекції акцентуацій характеру орієнтована на покращення психоемоційного стану осіб з вираженими акцентуаціями характеру, що включають типи, такі як гіпертимний, дистимічний, тривожний, педантичний, демонстративний та інші [36]. Метою цієї програми є сприяння гармонізації особистості через корекцію характерних рис, підвищення рівня самосвідомості, поліпшення соціальної адаптації та зниження психологічного дискомфорту, який часто супроводжує виражені акцентуації. Основним завданням є не тільки корекція негативних рис, а й розвиток здатності до адаптації в складних ситуаціях, а також підвищення внутрішньої стійкості особистості. Програма передбачає серію заходів, спрямованих на покращення міжособистісних взаємин і комунікації, що дозволяє людям, які проходять курс, полегшити соціальну взаємодію та знизити конфліктність у міжособистісних стосунках. Крім того, важливою метою є зменшення впливу акцентуєваних рис на повсякденне життя, що дозволяє людині бути більш адаптованою і менш вразливою до стресових ситуацій [44, с. 169].

Вона проходить через кілька ключових стадій, стартуючи з діагностики типу акцентуації характеру. Це дозволяє виявити головні проблеми та притаманні особистості риси. Для цього використовуються спеціальні інструменти, зокрема методика Леонгарда-Шмішека. Далі відбувається процес підвищення самоусвідомлення учасників програми, де вони вчаться розпізнавати власні

емоції, поведінкові шаблони та їх вплив на взаємини з оточуючими. В рамках програми відбувається розвиток важливих навичок, як-от емоційне управління та самоконтроль у критичних ситуаціях [29]. Це сприяє зменшенню тривоги та покращенню соціальної інтеграції. Значна увага також приділяється виробленню адаптивних стратегій поведінки, що полегшують управління стресом та реагування на непередбачувані життєві обставини.

Цільова аудиторія програми включає осіб, які мають виражені акцентуації характеру, але не страждають від серйозних психічних захворювань. Вік учасників – від 14 років, що дозволяє врахувати потреби як підлітків, так і дорослих осіб. Програма розрахована на 12 тижнів, із заняттями 1-2 рази на тиждень, тривалість яких становить від 60 до 90 хвилин. Тривалість програми може бути змінена в залежності від індивідуальних потреб учасників. Для досягнення високих результатів у психокорекції використовуються різні методи та техніки, зокрема когнітивно-поведінкова терапія, яка допомагає змінити ірраціональні переконання та стереотипи мислення, а також арт-терапія, що забезпечує вираження через творчість [37, с. 336]. Також важливим елементом є психодинамічні методи, що працюють із внутрішніми конфліктами та дитячими травмами, а групова робота та тренінги дають можливість покращити навички комунікації і взаємодії в колективі. Релаксаційні техніки, такі як прогресивна м'язова релаксація та дихальні вправи, допомагають знизити рівень стресу та тривожності, що також сприяє загальному покращенню психоемоційного стану учасників.

Програма корекції акцентуацій характеру складається з кількох важливих етапів, кожен з яких має своє значення для досягнення *основної мети* – покращення психоемоційного стану учасників та зниження вираженості акцентуйованих рис.

Перший етап включає діагностику типів акцентуацій та встановлення контакту між психологом і клієнтом, що займає перші 1-2 тижні програми. На цьому етапі використовується тест Леонгарда-Шмішека для визначення основних рис особистості, а також проводяться бесіди та спостереження за

поведінкою клієнта. Важливою складовою є встановлення довірчого контакту з клієнтом, що дозволяє створити сприятливу атмосферу для подальшої роботи [33, с. 454]. Під час цього етапу також проводиться психоедукація, де клієнт отримує знання про характерні акцентуації та їх вплив на поведінку, що допомагає в подальшій корекції.

Другий етап програми має на меті підвищення самосвідомості клієнтів і аналіз їхніх сильних і слабких сторін. Це дозволяє людям усвідомити свої типові реакції та ситуації, в яких акцентуації проявляються найбільш яскраво, викликаючи труднощі у взаємодії з іншими людьми. Цей етап триває з 3 до 5 тижня і включає застосування когнітивно-поведінкової терапії (КПТ) для аналізу думок і поведінки, а також арт-терапевтичних методів, що дозволяють клієнтам виразити свої емоції через творчі техніки [40, с. 725-734]. Під час роботи над усвідомленням і аналізом акцентуацій, клієнт отримує можливість глибше зрозуміти себе, що є основою для подальшої зміни поведінкових патернів.

Третій етап спрямований на корекцію поведінки та формування нових навичок, що дозволяють ефективно адаптуватися до стресових ситуацій. Цей етап триває з 6 до 9 тижня і передбачає навчання адаптивних стратегій поведінки, таких як управління імпульсивністю для гіпертичного типу або подолання нерішучості для педантичного типу. Крім того, клієнти вчаться методам емоційної регуляції, таким як техніки релаксації та mindfulness, що сприяє зниженню рівня стресу та тривожності [30, с. 570]. Одним з важливих аспектів є тренінг комунікативних навичок через рольові ігри та групову роботу, що дозволяє відпрацьовувати адаптивну поведінку в реальних соціальних ситуаціях. Також на цьому етапі працюється з внутрішніми конфліктами клієнтів через психодинамічні техніки, що дозволяє зняти внутрішню напругу і покращити самовідчуття.

Заключний етап програми включає закріплення результатів і оцінку досягнутого прогресу. Протягом 10-12 тижнів здійснюється повторне тестування для порівняння результатів з початковими показниками, а також аналіз змін у поведінці учасників. Отримані навички закріплюються через виконання

практичних завдань, що допомагають закріпити позитивні зміни. Окрім того, на цьому етапі розробляється індивідуальний план самопідтримки для учасників програми після її завершення, що дозволяє підтримувати отримані результати в довгостроковій перспективі. Завершення програми передбачає підведення підсумків та проведення фінальної бесіди з клієнтом, що допомагає усвідомити зміни та досягнуті успіхи. В кінцевому результаті програма має на меті знизити негативні прояви акцентуацій, підвищити емоційну стабільність, покращити міжособистісні стосунки та збільшити рівень самоприйняття і впевненості.

3.2. Рекомендації з превенції віктимної поведінки в підлітковому та юнацькому віці

Профілактика віктимної поведінки – це надзвичайно важлива складова психосоціального благополуччя, що сприяє розкриттю особистісного потенціалу, зміцнює автономність та надає можливість ефективно справлятися зі стресовими ситуаціями. Оскільки кожна вікова категорія характеризується своїми особливостями розвитку, превентивні заходи потребують адаптації до потреб підліткового та дорослого контингенту [38, с. 267].

Підлітковий вік – це час карколомного особистісного зростання та пошуку власного «Я». Отже, в підлітковому та юнацькому віці вкрай важливо звернути увагу на наступні елементи:

1. Розвиток критичного мислення, здатність аналізувати різні ситуації та активно долучатися до процесу прийняття рішень. Школи, гуртки та сім'ї покликані формувати позитивне світосприйняття, підтримувати індивідуальні захоплення підлітків та заохочувати їх до групової діяльності, де кожен може відчути власну значимість. Особлива увага приділяється навчанню асертивності, яка дає змогу захищати свої права без агресії. У цьому допоможуть спеціалізовані тренінги та заняття з емоційною грамотністю. В дорослому віці профілактика віктимної

поведінки потребує систематичної праці над особистісним розвитком, остаточним формуванням життєвих принципів та цінностей.

2. Важливо розвивати навички самоаналізу, контролю над стресом та готовність брати відповідальність за свої дії. Робота з психологом чи коучем може допомогти виявити коріння віктимної поведінки, опрацювати травматичний досвід минулого та навчитися конструктивно реагувати на виклики життя [31, с. 270]. Крім того, професійні тренінги з розвитку лідерських якостей, емпатії та асертивності сприяють підвищенню особистої ефективності, що зменшує ймовірність опинитися в ролі жертви маніпуляцій або негативного впливу навколишнього середовища.
3. Важливо, щоб молодь знала свої права та розуміли, як діяти у випадку їх порушень. Тобто варто ознайомитись з правовими механізмами захисту, такими як гарячі лінії, служби підтримки чи правові консультації – це дає можливість своєчасно реагувати на можливі загрози. Тому ознайомлення з матеріалами про захист прав людини сприятимуть формуванню правосвідомості та впевненості у власних силах.
4. Емоційна зрілість у підлітків та молоді допомагатиме боротися зі складними ситуаціями, занижувати рівень стресу та уникати залежності від негативних емоцій. Способи саморегуляції, такі як усвідомленість (техніка майндфулнес), глибоке дихання, фізична активність або ведення власного щоденника емоцій, сприятимуть зміцненню психологічної стійкості. Психологічні тренінги та сеанси з спеціалістами можуть бути корисним кейсом для тих, хто прагне підвищити рівень емоційної стабільності.
5. Важливим аспектом є фізичне здоров'я, адже воно безпосередньо впливає на психологічне благополуччя особистості. Тому збалансоване харчування, регулярна фізична активність та здоровий сон допоможуть підтримувати високу ефективність та впевненість у власних силах. Спорт сприяє виробленню гормонів, які покращують наш настрій і

знижують рівень тривожності. Аби досягнути кращого результату уникати шкідливих звичок, які можуть знижувати здатність до ефективного самозахисту.

6. Соціальна підтримка допоможе знизити ризик прояву віктимної поведінки та сприятиме емоційному благополуччю особистості. Міцні дружні зв'язки, залученість до соціальних груп, волонтерська діяльність, що в наш час дуже потрібно та актуально, лідерство можуть допомогти підліткам та молодим людям відчувати себе більш впевненими у взаємодії з соціумом. Важливим ще буде розвиток навичок командної роботи, взаємодопомоги та конструктивного спілкування.

Профілактична робота з віктимною поведінкою, що стосується різних вікових груп, ґрунтується на принципах підтримки, освіти та розвитку особистісних ресурсів [35, с. 65-71]. Поєднання інформації, практичних навичок та соціальної підтримки дає людині можливість не лише уникати пасток віктимності, але й розвивати внутрішню силу для активного розв'язання життєвих труднощів. Такий комплексний підхід сприяє загальному поліпшенню якості життя в суспільстві, стимулює розвиток самостійності та взаємної підтримки на всіх рівнях соціальної взаємодії.

Висновки до розділу 3

Програма психокорекції акцентуацій характеру спрямована на покращення особистісної гармонії через корекцію виражених рис характеру, які можуть негативно впливати на повсякденне життя. Вона базується на підвищенні самосвідомості, розвитку навичок емоційної регуляції та адаптивної поведінки, що дозволяють ефективно справлятися зі стресом і покращувати міжособистісні стосунки. Програма включає етапи від діагностики та встановлення контакту до закріплення результатів, забезпечуючи комплексну роботу над зменшенням деструктивних акцентуацій і сприяючи сталому розвитку особистості. Рекомендації щодо превенції віктимної поведінки орієнтовані на розвиток

внутрішніх ресурсів особистості та формування адаптивних стратегій для різних вікових груп: створення безпечного середовища для людей, розвиток критичного мислення та асертивності у підлітків, робота над самосвідомістю та комунікацією для дорослих, а також стимулювання соціальної активності, що допомагає знизити ризик віктимної поведінки та покращити психосоціальне здоров'я.

ВИСНОВКИ

Дослідження, проведене в межах даної роботи, було спрямоване на виявлення взаємозв'язку між акцентуаціями характеру особистості та її схильністю до віктимної поведінки, що є актуальним у контексті психологічної підтримки молоді. У процесі роботи було здійснено глибокий аналіз наукових джерел щодо природи акцентуацій, їх класифікації та механізмів впливу на поведінку людини в соціумі. Особлива увага приділялась вивченню того, як певні акцентуації можуть виступати чинником ризику для формування віктимності. Робота також передбачала розробку етапного плану дослідження, що включав аналіз наукової літератури, добір методик, емпіричне дослідження та обробку отриманих даних. Це дозволило з наукової точки зору підійти до вивчення проблеми, поєднуючи теоретичний аналіз із практичним вимірюванням психологічних особливостей респондентів.

Для досягнення мети дослідження були використані надійні та валідні психодіагностичні методики: «Методика діагностики самооцінки Дембо-Рубінштейн», «Шкала локусу контролю Дж. Роттера», «Методика дослідження акцентуацій характеру Х. Шмішека», а також розроблена авторська анкета «Особисті кордони». Ці інструменти дозволили комплексно оцінити рівень сформованості особистісних кордонів, характерологічні особливості, самооцінку та внутрішній або зовнішній локус контролю в учасників дослідження. Застосування коефіцієнта кореляції Пірсона дозволило виявити статистичну залежність між окремими акцентуаціями (зокрема емотивною, гіпертимною та екзальтованою) і підвищеною ймовірністю демонстрації віктимної поведінки. Таким чином, встановлено, що люди з високою емоційністю, нестабільною або надмірно піднесеною реакцією на зовнішні події можуть бути більш уразливими до ситуацій, у яких вони стають жертвами агресії, маніпуляцій чи психологічного насильства.

Водночас, аналіз результатів засвідчив, що не в усіх випадках існує прямий зв'язок між акцентуаціями характеру, рівнем самооцінки та локусом контролю.

Зокрема, було виявлено, що хоча певні типи акцентуацій дійсно корелюють із віктимною поведінкою, проте цей зв'язок не підкріплюється низькою самооцінкою або внутрішнім локусом контролю. Це свідчить про те, що формування віктимної поведінки є складним процесом, який не можна пояснити виключно особистісними рисами. У поведінкових стратегіях індивіда відображаються не лише його психологічні особливості, але й умови соціального оточення, моделі поведінки, засвоєні в родині, рівень психологічної підтримки з боку близького кола, а також досвід попередніх міжособистісних взаємодій, що формує загальну картину сприйняття себе як жертви чи активного учасника соціальних процесів.

Отже, результати дослідження дозволяють зробити висновок про багатофакторний характер віктимної поведінки та необхідність комплексного підходу до її попередження, особливо серед молоді. Однією з важливих рекомендацій є активне впровадження психопросвітницької роботи з підлітками та молодими людьми з метою розвитку емоційної стійкості, формування здорових особистісних кордонів, адекватної самооцінки, а також уміння розпізнавати маніпуляції та відстоювати свої права. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення гендерних, культурних і соціальних відмінностей у проявах віктимної поведінки, а також на створення корекційних програм, що враховують індивідуальні акцентуації характеру та рівень психологічної зрілості особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акцентуації характеру як причина важковиховуваності. URL: https://subject.com.ua/psychology/pedagog_psychology/53.html (дата звернення: 05.05.2025).
2. Антонійчук Н.В. Конфліктна поведінка особистості як результат впливу об'єктивних та суб'єктивних чинників. Вісник Львівського університету. Серія: Психологічні науки. 2019. Вип. 5. С. 3–8. DOI: <https://doi.org/10.30970/2522-1876-2019-5-1>. (дата звернення 02.05.2025)
3. Афанасьєва Н. Є. Взаємозв'язок акцентуацій характеру та комунікативних установок у здобувачів вищої освіти. Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія «Психологічні науки». 2023. № 1(2). С. 20–28. URL: [https://doi.org/10.31558/2786-8745.2023.1\(2\).3](https://doi.org/10.31558/2786-8745.2023.1(2).3) (дата звернення: 02.05.2025).
4. Бантишева О. О. Основні підходи до дослідження проблеми схильності особистості до віктимної поведінки. Вісник післядипломної освіти: зб. наук. пр. Ун-т менедж. Освіти НАПН України. К.АТОПОЛ, 2014. С. 164–175.
5. Берющева І.Л. Локус контролю як особистісна детермінанта комунікативної залежності домогосподарок. Актуальні проблеми психології. 2016. Т. IX, Вип. 9. С. 50–58. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v9/i9/9.pdf> (дата звернення: 03.05.2025).
6. Бистров А. Є. Індивідуально-психологічні фактори віктимізації поведінки розумово відсталих підлітків. Науковий Часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Вип. 26, 2014. С. 286–290.
7. Бистров А. Є., Синьов В. М. Схильність підлітків з інтелектуальними порушеннями до різних типів віктимної поведінки та її зв'язок з особистісними особливостями. Науковий Часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Вип. 36, 2018. С. 132–139.

8. Бовть О. Дослідження психологічних детермінант віктимної поведінки підлітків. Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології». 2019. № 25. С. 45–59. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2014-25.%25p> (дата звернення 02.05.2025)
9. Бовть О. «Про дослідження віктимної поведінки молоді у морально-правовому вимірі». Вісник Нац. ун-ту оборони України: зб. наук. праць. 2012. Вип. 1(26). С. 131–138.
10. Бочаріна Н.О., Михайленко Н.К. Акцентуації характеру та їх вплив на поведінку підлітків. «Молодий вчений». 2017. № 11 (51) С. 785–788
11. Вакуліч Т. М. Психологічні фактори формування віктимної поведінки жінок в Україні. Лікарська справа. 2016. № 7. С. 17.
12. Віктимність і віктимна поведінка та їх роль у механізмі вчинення злочину. URL: http://lib-net.com/content/9623_Viktimnist_i_viktimna_povedinka_ta_ih_rol_y_mehanizmi_vchinennya_zlochiny.html (дата звернення: 02.05.2025).
13. Волошина В. Загальна психологія. навч. посіб. Київ. Каравела, 2011. 280 с.
14. Воронова Ю. В. Соціально-психологічні детермінанти віктимної поведінки неповнолітніх жертв сексуальних злочинів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук, спец. 19.00.06 «Юридична психологія». Харків, 2005. 20 с.
15. Гарькавець С.О. Проблема соціальних конфліктів, психологічні наслідки та шляхи подолання. Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2018. № 3(1). С. 110–117. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipp_2018_3\(1\)_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipp_2018_3(1)_17) (дата звернення: 02.05.2025)
16. Гарькавець С.О. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВІКТИМОЛОГІЇ. навч. посіб. Київ. СЛУ ім. В. Даля, 2023. 170 с.
17. Глушман М.В. Особливості акцентуації характеру у підлітковому віці. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2011. Вип. 26. С. 51–58.

18. Голіна В. В., Головкін Б. М. Віктимологія. навч. посіб. Харків: «Право», 2017. 304 с.
19. Глушман М.В. Особливості акцентуації характеру у підлітковому віці. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2011. Вип. 26. С. 51–58.
20. Дерев'янка С.П. Емоційні особливості рольової віктимності молоді. У монографії: Проблеми психологічної безпеки сучасної молоді за наук. ред. О. Ю. Дроздова. Чернігів: Десна Поліграф, 2019. С. 48–60.
21. Дмишко О. С. Детермінанти та психологічні особливості локусу контролю особистості. Наука і освіта. 2020. № 8–9. С. 48.
22. Зозуля І. В. Акцентуації характеру особистості. Конференції ВНТУ, електронні наукові видання. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum/2016/paper/viewFile/475/362> (дата звернення: 02.05.2025).
23. Ігнатов О.М. Акцентуації особистості як фактор детермінації протиправної поведінки. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2013. № 6–3. Т.2. С. 76–79.
24. Калюжна Є.М., Лойко Ю.В. Вплив акцентуацій характеру ув'язнених на особливості їх міжособистісних стосунків. Молодий вчений. 2016. № 5 (32). С. 556–559.
25. КІПФКСумДУ – Конотопський індустріально-педагогічний фаховий коледж СумДУ – Опитувальник акцентуації характеру та темпераменту Леонарда Шмішека. URL: <https://kipt.sumdu.edu.ua/uk/studentam/sotsialno-psykholohichna-sluzhba/item/2474-opituvalniik-aktsentuatsiji-kharakteru-i-temperamentu-leongarda-shmisheka> (дата звернення: 15.04.2025).
26. Котлова, Л. О. (2011). Особливості прояву конфліктних форм поведінки підлітків з вираженими акцентуаціями рис характеру.
27. Кравченко А. Акцентуація характеру та її види. Сучасні проблеми науки: Гуманітарні науки: тези доп. XX Міжнар. науково-практ. конф. здобувачів вищ. освіти і молодих уч., м. Київ, 2020. С. 260–262.

28. Машиністов О. В. Дослідження впливу акцентуацій характеру на схильність до девіантної поведінки в підлітковому віці. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v1/i38/42.pdf> (дата звернення: 28.04.2025)
29. Методика діагностики тілесного локусу контролю Хоменко. Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди "Психологія". Наукові фахові видання ХНПУ імені Г. С. Сковороди. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/psychology/article/view/3115> (дата звернення: 15.10.2024).
30. Павелків Р. В. Загальна психологія. К. Кондор, 2012. 570 с.
31. Папуша В. Психолого-педагогічні чинники запобігання віктимній поведінці підлітків. дис. канд. психол. наук, 19.00.07. Київ, 2018. 270 с.
32. Психологічний словник. Ред. В. Войтко. Київ, 2007. С. 216.
33. Сердюк, Н. М., & Руденко, В. С. (2019). Акцентуації характеру та їх вплив на агресивну поведінку підлітків. ВВК 91, 454.
34. Сингаївська І.В. Сучасні прояви віктимності жінок.окремі питання віктимологічної профілактики. Форум права. Харків. Харківський н. у. внутрішніх справ, 2011. № 2. С. 834–838.
35. Ситнік С. В. Конфліктна поведінка у осіб з різним локусом контролю. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія. 2022. № 4. С. 65–71. URL: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.4.13> (дата звернення: 03.05.2025).
36. Соколова, І. М., Колчигіна, А. В. Психологічні особливості акцентуацій характеру студентів-психологів. Збірник тез доповідей науково-педагогічних працівників та аспірантів LIV конференції Української інженерно-педагогічної академії (м. Харків, 11-14 травня 2021 р.) : за заг. ред. Г.С. Грінченко ; Укр. інж.-пед. акад. Харків, 2021. С. 31.
37. Туляков В.О. Віктимологія. Соціальні та кримінологічні проблеми. Одеса. Юридична література, 2000. 336 с.
38. Туляков В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової віктимології. Юридична література, 2012. Т. 1. С. 267.

39. Хомуленко Т., Крамченкова В. Методика діагностики тілесного локусу контролю. Психологія. 2020. № 62. С. 296.
40. Чайковська О.М. Вплив акцентуацій характеру на девіантну поведінку підлітків. Збірник наукових праць КПНУ ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології. Вип. 9, 2010. С. 725–734.
41. Шиліна А. А., Іванов М. С. Гендерні особливості статусно-рольової та поведінкової віктимності неповнолітніх. Право і безпека. 2016. №4. С. 169–173.
42. Шмідзен І., Юхименко І. Теоретичні аспекти дослідження взаємозв'язку мотивації та локусу контролю особистості. Видавничий дім «Гельветика», 2021. № 1. С. 37.
43. Шмішек Г. Методика визначення акцентуацій характеру [Електронний ресурс]. 2014. Режим доступу: http://psychic.at.ua/publ/psikhodiagnostyka/diagnostika_temperamentu_i_kharakteru/metodika_viznachennja_akcentuacij_kharakteru_k_leongard/13-1-0-73. (дата звернення 18.04.2025)
44. Юрченко О. Ю. Аналіз віктимності в корисливих, насильницьких злочинах та злочинах із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, 2017. Т. 6, № 2. С. 169.
45. Юрченко Р. Роль жертви у генезі злочинної поведінки. *Молодий вчений*, 2021. Вип. 1 № 89, С. 54–57. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-12>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Авторська анкета «Особисті кордони»

- 1) Я говорю іншим тільки те, що мені зручно відкривати*
 - a. Так
 - b. Ні
- 2) Я не змінюю свої поведінки та цінностей на угоду іншим*
 - a. Так
 - b. Ні
- 3) Я роблю вибір щодо свого життя та напрямку, в якому воно розвиватиметься*
 - a. Так
 - b. Ні
- 4) У мене реалістичні очікування щодо себе*
 - a. Так
 - b. Ні
- 5) Я не чекаю, щоб інші задовольняли мої потреби*
 - a. Так
 - b. Ні
- 6) Я не очікую, що інші передбачають мої потреби*
 - a. Так
 - b. Ні
- 7) Я свідомо намагаюся не повторювати шаблони жорстокого поводження, яке траплялося зі мною у минулому*
 - a. Так
 - b. Ні
- 8) Я очікую лише реальної допомоги від інших*
 - a. Так
 - b. Ні
- 9) Я не розкисаю, щоб змусити інших піклуватися про мене*
 - a. Так
 - b. Ні
- 10) Якщо хтось спробує вторгнутися в мій особистий простір, я скажу цій людині, що мені незатишно, чи відійду*
 - a. Так
 - b. Ні

ДОДАТОК Б

Методика діагностики самооцінки Дембо-Рубінштейн в модифікації**А. М. Парафіян**

Будь-яка людина оцінює свої здібності, можливості, характер та ін. Рівень розвитку кожної якості, сторони людської особистості можна умовно зобразити вертикальною лінією, нижня точка якої символізуватиме найнижчий розвиток, а верхня - найвище. На наступній сторінці зображені сім таких ліній. Вони позначають:

- 1) здоров'я;
- 2) розум, здібності;
- 3) характер;
- 4) авторитет у однолітків;
- 5) уміння багато робити своїми руками, умілі руки;
- 6) зовнішність;
- 7) впевненість у собі.

Під кожною лінією написано, що вона означає. На кожній лінії рисою (-) відзначте, як ви оцінюєте розвиток у себе цієї якості, сторони вашої особи в даний момент часу. Після цього хрестиком (х) відзначте, при якому рівні розвитку цих якостей ви були б задоволені собою або відчули гордість за себе.

Завдання

Зображено сім ліній, довжина кожної - 100 мм, із зазначенням верхньої, нижньої крапки і середини шкали. При цьому верхня і нижня точки відрізняються помітними рисами, середина - ледь помітною крапкою. Методика може проводитися як фронтально - з цілим класом (або групою), так і індивідуально. При фронтальній роботі необхідно перевірити, як кожен учень заповнив першу шкалу. Треба переконатися, чи правильно застосовуються запропоновані значки, відповісти на питання. Після цього випробовуваний працює самостійно. Час, що відводиться на заповнення шкали разом з читанням інструкції, 10-12 хв.

Обробка результатів

Обробка проводиться по шести шкалах (перша, тренувальна - "здоров'я" - не враховується). Кожна відповідь виражається в балах. Як вже зазначалося раніше, розміри кожної шкали 100 мм, відповідно до цього відповіді школярів отримують кількісну характеристику (напр., 54 мм = 54 балам).

По кожній з шести шкал визначити:

а) рівень домагань - відстань в мм від нижньої точки шкали ("Про") до знаку "х";

б) висоту самооцінки - від "0" до знаку "х";

в) значення розбіжності між рівнем домагань і самооцінкою - відстань від знаку "х" до знаку "-", якщо рівень домагань нижче самооцінки, він виражається негативним числом.

